

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КРИВОРІЗЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
Психолого - педагогічний факультет
Кафедра загальної та вікової психології

«Допущено до захисту»

Завідувач кафедри

Реєстраційний № _____

_____ Токарева Н. М.

« ____ » _____ 2023 р.

« ____ » _____ 2023 р.

ПСИХОЛОГІЧНІ ДЕТЕРМІНАНТИ РОЗВИТКУ
КОМУНІКАТИВНИХ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ ОСОБИСТОСТІ В
РАНЬОМУ ЮНАЦЬКОМУ ВІЦІ

Кваліфікаційна робота

студентки групи

ЗПП м-22

ступінь вищої освіти магістр

спеціальності 053 Психологія

Хамази Яни Олександрівни

Керівник: **Пінська Олена Леонідівна**

Кандидат педагогічних наук, доцент

Оцінка:

Національна шкала _____

Шкала ECTS _____ Кількість балів

Голова ЕК _____

(підпис) (прізвище, ініціали)

Члени ЕК _____

(підпис) (прізвище, ініціали)

_____ (підпис) (прізвище, ініціали)

_____ (підпис) (прізвище, ініціали)

ЗАПЕВНЕННЯ

Я, Хамаза Яна Олександрівна, розумію і підтримую політику Криворізького державного педагогічного університету з академічної доброчесності. Запевняю, що ця кваліфікаційна робота виконана самостійно, не містить академічного плагіату, фабрикації, фальсифікації. Я не надавала і не одержувала недозволену допомогу під час підготовки цієї роботи. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають покликання на відповідне джерело.

Із чинним Положенням про запобігання та виявлення академічного плагіату в роботах здобувачів вищої освіти Криворізького державного педагогічного університету ознайомена. Чітко усвідомлюю, що в разі виявлення у кваліфікаційній роботі порушення академічної доброчесності робота не допускається до захисту або оцінюється незадовільно.

ЗМІСТ

ВСТУП	4
РОЗДІЛ 1. Теоретичні аспекти дослідження проблеми комунікативних компетентностей в просторі психологічних знань	8
1.1. Комунікативний компонент в структурі міжособистісного спілкування	8
1.2. Психологічні особливості комунікативних компетентностей.....	15
1.3. Комунікативні компетентності як чинники розвитку особистості в ранньому юнацькому віці	21
Висновки до 1 розділу	27
РОЗДІЛ 2. Емпіричне дослідження психологічних детермінант у розвитку комунікативних компетентностей юнаків	30
2.1. Організація та процедура дослідження	30
2.2. Результати експериментального вивчення комунікативних компетентностей особистості в ранньому юнацькому віці	35
Висновки до 2 розділу	42
РОЗДІЛ 3. Комплексна програма розвитку комунікативних компетентностей юнаків	44
3.1. Опис та структура корекційної програми по розвитку комунікативних компетентностей особистості у ранньому юнацькому віці	44
3.2. Результати комплексної психологічної корекції у напрямку активізації детермінант розвитку комунікативних компетентностей у представників раннього юнацького віку	51
Висновки до 3 розділу	56
ВИСНОВКИ	57
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	60

ВСТУП

XXI століття – це століття кардинальних змін в усіх сферах життєдіяльності, століття співіснування в єдиному просторі різноманітних культурних утворень, значення міжособистісної комунікації постійно зростає і набуває важливої загальнокультурної особистісної компетенції, що в свою чергу, допомагає людині осмислити сутність соціальних процесів, розширює просторову сферу соціальних змін, сприяє активній участі особистості у конструктивній трансформації суспільства. Сьогодні характеризується докорінними зрушеннями у різних сферах життєдіяльності людини. Соціально-економічні, політичні, глобалізаційні та інтеграційні зміни, експоненціальне зростання наукових знань та соціальної ролі особистості обумовлюють зміну освітньої парадигми із знанневої на компетентнісну. При цьому остання сприяє формуванню ключових компетентностей, серед яких великої ролі набуває комунікативна компетентність як психологічний інструмент комунікації.

Основною умовою і способом існування особистості є комунікація, її роль в житті людини важко переоцінити. У сучасному суспільстві інформаційних технологій, прискорених глобальних цивілізаційних змін саме вона є однією з провідних складових високого професійного рівня особистості. Проблеми комунікативної компетентності актуальні для всіх галузей професійної діяльності, що підтверджено досвідом розвинутих країн, у яких без вміння ефективно спілкуватися унеможлиблюється кар'єрний успіх. Значення комунікативної компетентності особистості зумовлене входженням нашої держави у світову спільноту, розширенням її міжнародних контактів, у яких здатність до спілкування розглядається як один з найважливіших напрямів співробітництва. В документах ЮНЕСКО останніх років до провідних завдань системи освіти віднесено: навчання й практичну підготовку психологів, педагогів та учнів з питань спілкування, взаємодії, урегулювання конфліктів, посередництва тощо.

Основною умовою і способом існування особистості є комунікація. Роль комунікації в житті людини важко переоцінити. У сучасному суспільстві інформаційних технологій, прискорених глобальних цивілізаційних змін саме вона є однією з провідних складових високого професійного рівня особистості. Проблеми комунікативної компетентності актуальні для всіх галузей професійної діяльності, що підтверджено досвідом розвинутих країн, у яких без вміння ефективно спілкуватися унеможлиблюється кар'єрний успіх. Спілкування, за оцінкою психологів, є мистецтвом удосконалення особистості. Значення комунікативної компетентності особистості зумовлене входженням нашої держави у світову спільноту, розширенням її міжнародних контактів, у яких здатність до спілкування розглядається як один з найважливіших напрямів співробітництва.

Актуальність проблеми та соціальний запит на її дослідження обумовили вибір теми нашої кваліфікаційної роботи «Психологічні детермінанти розвитку комунікативних компетентностей особистості в ранньому юнацькому віці»

Мета дослідження – виявити, теоретично обґрунтувати та практично перевірити психологічні детермінанти розвитку комунікативних компетентностей юнаків.

Для досягнення мети дослідження нами були визначені основні завдання:

1. Проаналізувати стан розробки проблеми комунікативних компетентностей особистості в психологічній літературі.
2. Розкрити сутність понять «комунікація», «комунікативна компетентність», «комунікативні компетентності» та узагальнити існуючі в психологічній науці підходи до вивчення цих понять.
3. Визначити, теоретично обґрунтувати та практично перевірити психологічні детермінанти розвитку комунікативних компетентностей особистості в ранньому юнацькому віці.

4. Організувати та провести емпіричне дослідження психологічних детермінант у розвитку комунікативних компетентностей осіб раннього юнацького віку.
5. Розробити комплексну корекційну програму по розвитку комунікативних компетентностей особистості у ранньому юнацькому віці.
6. Проаналізувати результати дослідно-експериментальної роботи.

Об'єктом нашого дослідження є комунікативні компетентності особистості, а **предметом** – психологічні детермінанти розвитку комунікативних компетентностей особистості в ранньому юнацькому віці.

Теоретико-методологічну основу дослідження склали: положення про взаємовплив суспільства та особистості (І. Бех, Г. Костюк, В. Кремень, С. Максименко, Н. Чепелева), принципи розвитку, детермінізму, системності та активності суб'єкта, пізнання розвитку психіки в діяльності (І. Бех, Г. Костюк, С. Максименко, В. Моляко, Л. Орбан-Лембрик, С. Сисоєва), закономірності становлення та розвитку особистості в онтогенезі (С. Максименко, З. Мірошник), особистісно-орієнтована концепція розвитку дитини (Л. Божович, В. Рибалка, С. Максименко).

В ході виконання кваліфікаційної роботи були використані наступні методи дослідження: теоретичні: аналіз психолого-педагогічної літератури з проблеми дослідження, узагальнення та систематизація наукових даних; емпіричні: тестування, психолого-педагогічний експеримент; статистичні: методи математичної статистики на базі пакету новітніх статистичних програм (IBM SPSS Statistics 22.0.0. 0.), метод вірогіднісного розподілу (Т-критерій Сьюдента, F-розподіл Фішера, E-критерій Вілкоксона).

Еспериментальною базою дослідження був Криворізьський ліцей № 4 м. Кривого Рогу.

Для реалізації мети дослідження були використані наступні методики : тест оцінки комунікативних умінь А. Кареліна, тест-опитувальник комунікативних умінь Л. Міхельсона під ред. Ю. Гільбуха, тест-опитувальник самоставлення В. Століна і С. Пантілеєва [55]. Обрані

методики є валідними у вітчизняній психологічній науці, що доводить надійність використання даних психодіагностичних інструментаріїв.

Теоретична новизна роботи полягає у можливостях оновлення та поглиблення наукових уявлень про детермінанти розвитку комунікативних компетентностей. Результати дослідження можуть бути використані в подальших дослідженнях означеного феномену та при організації освітнього процесу.

Практичне значення магістерської роботи полягає в можливості використання результатів дослідження в консультативній роботі психологічної служби закладів освіти у процесі педагогічної взаємодії психолога та осіб юнацького віку.

Надійність та вірогідність дослідження забезпечувалися репрезентативністю вибірки (46 учнів), поєднанням кількісного та якісного аналізу, використанням методів математичної статистики.

Робота складається із вступу, трьох розділів, висновків з кожного розділу, загальних висновків, списку використаних джерел який налічує 71 джерело, ілюстрована 8 рисунками, загальним обсягом 71 стор. (з них 63 стор. основного тексту).

РОЗДІЛ І.

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ КОМУНІКАТИВНИХ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ В ПРОСТОРИ ПСИХОЛОГІЧНИХ ЗНАНЬ

Всі члени соціуму добре розуміють, що умовою їх ефективної професійної діяльності, особистого життя, ефективної взаємодії з іншими людьми є вміння спілкуватися, встановлювати й підтримувати контакти з оточуючими людьми, вміння змінювати і контролювати свою поведінку в умовах примноження сфер комунікації і проблемних ситуацій. Тобто, вміння здійснювати діяльність спілкування (комунікативну діяльність), що вимагає від суб'єкта цієї діяльності володіння інструментом її реалізації – компетентністю у спілкуванні, або комунікативною компетентністю.

1.1. Комунікативний компонент в структурі міжособистісного спілкування

В сучасному суспільстві спілкування є основною умовою і способом існування особистості, його роль в житті людини важко переоцінити. Саме завдяки вмінню взаємодіяти з іншими людина отримує можливість навчатись, отримувати необхідний досвід, реалізувати себе у суспільстві.

У нашій роботі спілкування ми визначаємо як процес передачі інформації від однієї людини до іншої через різні комунікативні засоби та механізми з метою встановлення порозуміння між ними. Інформацією можуть бути результат аналізу різних думок, почуттів, переживань, а також знання, соціальні цінності, досвід тощо. Суттєвим для усвідомлення сутності спілкування є його розуміння як саме процесу взаємодії, а передача інформації як невід'ємний його результат.

До вивчення явища та феномену спілкування звертаються та активно його розробляють сучасні українські вчені психологи, які в своїх працях порушують окремі її аспекти: вивчення спілкування як комунікації (І.

Андрійчук [1], Н. Ануфрієва [2], Т. Зелінська [2], Н. Єрмакова [2], В. Рибалка [58], Ю. Барановська [4], Н. Глушаниця [4], М. Прищак [52] та ін.); розробку загального поняття «спілкування» та визначення його видів (І. Андрійчук [1], Н. Захарчук [25], Л. Барановська [4], Н. Глушаниця [4], Т. Лаврухіна [39], С. Ніколаєнко [47] та ін.); виявлення основних характеристик спілкування (Т. Лаврухіна [39], Л. Орбан-Лембрик [48], А. Курова [37], С. Ніколаєнко [47], М. Прищак [52] М. Філоненко [63] та ін.); визначення культури спілкування (Л. Барановська [4], І. Бех [6], І. Андрійчук [1], В. Балахтар [3], Н. Бібік [7], М. Прищак [52] та ін.). Так, А. Андрійчук визначає, що спілкування є складним сплетінням перцептивного, комунікативного, інтерактивного компонентів, суб`єкт-об`єктної та суб`єкт-суб`єктної форми взаємодії, спілкування репродуктивного характеру й продуктивного, особистісного та рольового, поєднуючи при цьому всі можливості його прояву[1]. М. Філоненко розглядає спілкування в межах поліфункціонального явища, яке містить складові обміну інформацією, співпереживання, пізнання особистості, самоствердження і продуктивну взаємодію [63].

Спілкування являє собою процес взаємозв'язку та взаємодії особистостей і соціальних груп, в якому передається й засвоюється культурна спадщина, соціальний досвід, відбувається зміна структури і сутності взаємодіючих суб`єктів, формується різноманітність людських індивідуальностей, здійснюється соціалізація особистості [47]. Це складний, багатоплановий процес встановлення та розвитку контактів між людьми, який породжується потребами у спільній діяльності й включає в себе обмін інформацією пізнавального та афективно-ціннісного характеру (комунікативний компонент), вироблення єдиної стратегії взаємодії (інтерактивний компонент) та сприйняття, пізнання і розуміння людьми один одного (перцептивний компонент). На думку Н. Ануфрієвої та Т. Зелінської, спілкування – це зв'язок між людьми, у процесі якого виникає психологічний контакт, що виявляється в обміні інформацією, у взаємопереживанні,

взаєморозумінні, взаємному впливі [2]. Л. Орбан-Лембрик визначає цей феномен як увесь спектр зв'язків і взаємодій людей у процесі духовного і матеріального виробництва, спосіб формування, розвитку, реалізації та регуляції соціальних відносин і психологічних особливостей окремої людини, що здійснюється через безпосередні чи опосередковані контакти, в які вступають особистості та групи [48]. Незважаючи на варіативність підходів до дефініції спілкування майже всі психологи виділяють основний зміст спілкування, а саме: передачу інформації, взаємодію та пізнання людьми один одного. Ці три характеристики змісту прийнято розглядати як компоненти (аспекти) спілкування. Передача інформації розглядається як комунікативний аспект спілкування, взаємодія як інтерактивний аспект спілкування, розуміння і пізнання людьми один одного як перцептивний аспект спілкування. Найбільш повно спілкування може бути вивчене у єдності всіх трьох аспектів, але в нашій роботі ми зацентруємо увагу саме на комунікативному компоненті цього феномену.

На ранній стадії розвитку суспільства людина застосовувала різні засоби комунікації і зв'язку. Людина, як соціальна істота постійно прагнула взаємодіяти з іншими людьми. Через відстані, що існували між людьми, виникла потреба інтенсифікувати передачу інформації, долаючи простір. Мова йшла про здійснення зовнішніх публічних масових комунікацій, що реалізувалися б шляхом переміщення суб'єктів комунікації в зовнішню віддалену комунікативну середу. Однією з причин, що викликали прагнення до здійснення таких комунікацій, було бажання розширити сферу функціонування і розвитку системи обміну інформацією, а в подальшому і предметами матеріального виробництва [9].

Пізніше комунікація виділяється як засіб актуалізації людської думки. У взаємодії індивід приймає на себе роль іншого, а накопичений людством досвід стає загальновідомим і доступним. Масова комунікація представлялася тоді у вигляді спілкування комунікатора і аудиторії, які надають комунікативній інформації такий самий зміст [9].

Термін «комунікація» (лат. «communicatio» – роблю загальним, пов'язую) з'являється у науковій літературі на початку ХХ століття та розглядався зарубіжними дослідниками у контексті різноманітних психологічних теорій. Однією із провідних парадигм теоретичного осмислення комунікації є лінійна модель представника біхевіористичного напрямку Г. Лассвела, який розглядав комунікацію як простий вплив комунікатора на комуніканта як об'єкта, реагуючого на отримане повідомлення, одним із перших поставив питання про управління масовою свідомістю та механізми впливу на аудиторію, «мистецтво схилити інших вести себе так, як вони б себе без цього не вели», розглядав поведінку учасників комунікації без врахування суб'єктивного компоненту [23]. Представники символічного інтеракціонізму (Д. Мід, Ч. Кулі, Г. Блумер) запропонували концепцію «дзеркального Я», яка ґрунтується на уявленні про соціальну реальність як процес взаємодії між індивідами, саме через сприйняття інших людей у людини формуються її власні ідеї й уявлення, що виливаються потім у стабільну концепцію власної особистості зосереджували свою увагу на осмисленні й аналізі соціальних взаємодій, переважно в їхньому символічному значенні [25]. «Дзеркальне Я» (англ. looking-glass self) – це суспільство, яке є своєрідним дзеркалом і в ньому ми можемо бачити реакції інших людей на нашу власну поведінку. У сучасній науковій літературі більшість вчених визначають комунікацію як: а) засіб зв'язку будь-яких об'єктів оточуючого світу; б) передачу інформації від однієї людини до іншої; в) передачу та обмін інформацією в суспільстві з метою впливу на нього. [32]. У житті людини процеси спілкування, комунікації мають надзвичайно важливе значення.

Існування будь-якої особистості супроводжується комунікативним процесом. Комунікація – це спосіб взаємодії людини з оточуючим середовищем, завдяки якому вона засвоює суспільні цінності, формує свій неповторний стиль спілкування та діяльності. Вона настільки тісно інтегрувалась в наше життя, що ми не помічаємо її присутність доти, доки

вона функціонує бездоганно та природно [25]. І саме тому комунікація стала явищем, що привертає увагу фахівців у різних галузях знань: філософії, психології, лінгвістики, соціології, культурології, та ін.

Головним суб'єктом комунікації є людина, яка для забезпечення своєї життєдіяльності вступає у взаємозв'язок з іншими людьми. Система людських відносин функціонує у парадигмах культури, яка визначає характер та ефективність людського спілкування. Але в результаті різних видів діяльності у людини виникає потреба у пошуку більш досконаліших і ефективніших форм спілкування, що породжує різні ролі і призначення тих або інших форм спілкування. Тобто, залежно від різних факторів різні форми спілкування набувають відповідного призначення в життєдіяльності людей, відповідних функцій. Функціональний аналіз комунікації дає можливість виявити ту соціальну роль, яку вона виконує в суспільстві, і допомагає точніше зрозуміти її сутність [25].

Комунікації, як дуже складному явищу притаманні певні функції. Функціональний аналіз комунікації дає можливість виявити ту соціальну роль, яку вона виконує в суспільстві, і допомагає точніше зрозуміти її сутність. Функції класифікуються за різними аспектами та в залежності від комунікативної мети і когнітивного рівню комунікантів можуть носити соціально-психологічний, інформаційно-регулятивний та емоційно-виховний характер [32]. Але в реальному акті комунікації всі функції переплітаються між собою через те, що спілкування у всіх випадках характеризується процесом взаємовпливу комунікантів один на одного і сила цього впливу, передусім залежить від духовного багатства особистості, від особистих рис, таких, як привабливість людини, її авторитет, комунікабельність, доброзичливість, привітність, ставлення до адресата тощо.

Найпоширенішою є класифікація функцій комунікації О. Дзикович, яка вважає, що спілкування відбувається як направлений на здійснення певної мети процес. **Інформаційна функція** комунікації трактується як

обмін між людьми різного роду знаннями і даними. Тут комунікація відіграє роль посередника. Вона забезпечує обмін повідомленнями, думками, задумами, рішеннями, який здійснюється між комунікантами. Інформаційний обмін може здійснюватися як заради досягнення певної практичної мети, вирішення певної проблеми, так і заради самого процесу комунікації, підтримки стосунків між людьми [32, с.13]. **Соціальна функція** полягає у формуванні і розвитку культурних навичок взаємовідносин людей. Ця функція формує наші думки, світогляд, реакції на ті або інші події через те, що культура не може існувати поза спілкуванням, оскільки лише в цих процесах людина, яка є суспільною істотою, може погоджувати свої дії з діями інших людей, домогтися виконання соціально важливих цілей тощо. Завдяки цій функції усі члени суспільства набувають певного рівня культурної компетенції, за допомогою якої стає можливим їх нормальне існування в даному суспільстві. **Експресивна функція** означає прагнення комунікантів виразити і зрозуміти емоційні переживання один одного. Так, міжособистісна комунікація завжди починається зі встановлення контакту між партнерами. При цьому важливо не лише повідомити необхідну для спілкування інформацію, вибравши для цього стереотипні вербальні вислови, але і доповнити їх невербальними засобами (посмішка, рукостискання), які повинні показати схильність (несхильність) до контакту [32, с.13]. Експресивна функція виявляється у вираженні відчуттів, емоцій в процесі комунікації через вербальні і невербальні засоби. Залежно від того, який спосіб передачі відчуттів і емоцій обраний, експресивна функція може значно підсилити або послабити інформаційну функцію комунікації. В ході здійснення цієї функції у комуніканта збуджуються потрібні емоційні переживання, які у свою чергу здатні змінити власний емоційний стан. **Прагматична функція** дозволяє регламентувати поведінку і діяльність учасників комунікації, координувати їх спільні дії. Вона може бути спрямована як на себе, так і на партнера, в ході здійснення цієї функції виникає необхідність вимоги від співрозмовника виконання якоїсь дії або

заборони якихось вчинків. Адже людина спілкується заради досягнення певних цілей, для чого здійснює певну діяльність, яка у свою чергу потребує постійного контролю і кореляції. **Інтерпретаційна функція** служить, перш за все, для розуміння свого партнера по комунікації, його намірів, установок, переживань, стану тощо. Різні засоби комунікації не лише відображають події навколишньої дійсності, але й інтерпретують їх відповідно до певної системи цінностей і політичних орієнтирів. Деякі зарубіжні дослідники називають цю властивість комунікації *interpretation function*, підкреслюючи таким чином значення саме інтерпретації інформації, відбору і висвітлення фактів з певних позицій [32, с.15-17].

При вивченні функціонального аспекту комунікації слід зазначити, що всі вищенаведені функції взаємопов'язані між собою і присутні в тому чи іншому поєднанні фактично у будь-якому вигляді комунікації. На практиці всі ці функції в різних поєднаннях виявляються на різних рівнях міжособистісної комунікації: соціально-рольовому, діловому та інтимно-особистісному. Соціально-рольовий рівень комунікації пов'язаний із виконанням очікуваної від людини ролі, він неможливий без знання норм оточуючого людину довкілля. Спілкування при цьому носить, як правило, анонімний характер, не залежить від того, чи відбувається воно між близькими, знайомими або незнайомими людьми. На рівні ділового спілкування спостерігається спільна співпраця, тому метою спілкування на цьому рівні є підвищення ефективності спільної діяльності. Партнери оцінюються з точки зору того, наскільки добре вони виконують свої функціональні обов'язки і вирішують поставлені перед ними завдання. На інтимно-особистісному рівні спілкування людина задовольняє свою потребу в розумінні, співчутті, співпереживанні. Зазвичай для цього рівня характерні психологічна близькість, емпатія, довіра [32, с.17].

Комунікація – це особлива функція спілкування, яка виявляється в передачі та прийнятті інформації і відіграє дуже велику роль у міжособистісних відносинах через те, що інформаційні процеси сучасного

світу визначають значну частину життєдіяльності людини. У наукових джерелах процес комунікації узагальнено так: відправник (комунікатор), мета якого полягає в тому, щоб здійснити певний вплив на комуніканта, передає певне повідомлення, яке може бути закодоване за допомогою символів з певним змістом. Комунікант, щоб зрозуміти зміст повідомлення повинен його декодувати. Цей процес передбачає зворотній зв'язок. Тобто відправник інформації повинен переконатися, що повідомлення інтерпретоване відповідним чином [44, с. 24].

Таким чином на сучасному етапі розвитку суспільства особистість має багато можливостей для реалізації себе у різноманітних сферах діяльності. Але ці можливості одночасно вимагають постійного саморозвитку особистості, вдосконалення своїх знань, вмінь та навичок, що потребує розширення контактів з оточуючими людьми. Можливість встановлювати такі контакти, підтримувати дружні стосунки, вирішувати різнобічні життєві питання неможливо без комунікації. Розвиток особистості неможливий без побудови якісного процесу комунікації, оскільки саме в ній відбувається обмін певною інформацією та реалізація особистістю своєї суб'єктності.

1.2 Психологічні особливості комунікативних компетентностей

Приклади повсякденного буття свідчать про те, що спілкування – це необхідна умова будь-якої діяльності людини, а будь-яка діяльність неможлива без спілкування чи комунікації. Успішність та ефективність нашого життя залежить від умілої організації процесу спілкування, довірливих стосунків, обізнаності з правилами й вміннями, що перебувають у сфері її комунікативної компетентності.

Комунікативна компетентність (з лат. *communico* – роблю загальним, зв'язую, спілкуюся і *competentias* – здатний) означає сукупність знань про норми і правила ведення природної комунікації (діалогу, переговорів, суперечки). Це здатність встановлювати і підтримувати необхідні контакти з оточуючими людьми, комплекс знань, умінь і навичок, що дають змогу

ефективно спілкуватися з іншими людьми та передбачають уміння змінювати стратегії спілкування у мінливих ситуаціях взаємодії. Формується ця здатність в умовах безпосередньої та опосередкованої взаємодії під час спілкування [15, с. 85].

До складових комунікативної компетентності належать:

- орієнтованість людини у різноманітних ситуаціях спілкування, яка виступає результатом знань і життєвого досвіду;
- спроможність ефективно взаємодіяти з соціальним оточенням, завдяки розумінню себе та інших при постійній зміні психічних станів та умов соціального оточення;
- готовність і уміння налагоджувати контакти з людьми;
- знання, уміння і навички конструктивного спілкування;
- внутрішні засоби регуляції комунікативних дій (орієнтації людини у власному психологічному потенціалі, ситуації, завданнях, адекватна самооцінка) [16, с. 41].

На думку вчених-психологів (О. Корніяка, О. Лахтадир, І. Ляшенко, І. Мартиненко, Т. Павленко, Л. Пляка) люди з високорозвиненою комунікативною компетентністю характеризуються швидким, своєчасним, точним орієнтуванням в ситуації взаємодії, поважним та доброзичливим ставленням до партнера по комунікації, прагненням зрозуміти іншу людину в умовах конкретної ситуації спілкування, впевненістю у собі, розкутістю, адекватною включеністю у ситуацію спілкування, уміннями комунікувати в різних статусно-рольових позиціях, незалежно від відносин, які складаються та уміннями організувати емоційно-позитивну сумісну роботу при сприятливому соціально-психологічному кліматі у колективі для досягнення ефективного результату діяльності [33; 38; 43; 44; 50; 51].

Аналізуючи думки провідних вчених в цій області, ми у нашому дослідженні будемо спиратися на визначення комунікативної компетентності як здатності встановлювати та підтримувати необхідні контакти з іншими людьми засобами внутрішніх ресурсів людини для побудови ефективної

комунікації в певному колі ситуацій міжособистісної взаємодії [33, с. 62]. Комунікативна компетентність передбачає такий рівень взаємодії з соціальним оточенням, який дозволяє індивіду в межах своїх здібностей, життєвого досвіду, ерудиції, наукових знань і соціального статусу успішно функціонувати в суспільстві.

Комунікативна компетентність – складний феномен, в основі якого лежать певні здібності. Комунікативні здібності – це система внутрішніх ресурсів, необхідних для побудови ефективною комунікації у визначеному полі ситуацій особистісної взаємодії [2]. Це, насамперед: вміння прогнозувати соціально-психологічну ситуацію спілкування, враховувати її своєрідність, «вживатися» та управляти цією ситуацією [2]. Перелічені здібності називають комунікативним потенціалом особистості, її комунікативно-виконавчою майстерністю. Ця майстерність проявляється як два взаємопов'язаних уміння: вміння знайти комунікативну структуру, яка є адекватною темі спілкування та його завданню та вміння реалізовувати комунікативні наміри безпосередньо у спілкуванні, тобто продемонструвати комунікативно-виконавчу техніку спілкування, тобто виявляти комунікативні компетентності, як інструмент комунікації [2].

Поняття «комунікативна компетенція» запропонована американським вченим Д. Хаймсом, який стверджував, що для мовленнєвого спілкування недостатньо знати тільки мовні знання і правила. Для цього необхідне також знання культури та соціально важливих обставин. Д. Хаймс розглядав комунікативну компетенцію як інтегративне утворення, що містить як лінгвістичні, так і соціокультурні компоненти. Одиницями комунікативної компетенції дослідник назвав одиниці мови й мовлення, які використовуються учасниками спілкування відповідно до змісту висловлювання в різних сферах і ситуаціях спілкування [69]. Аналіз зарубіжних джерел переконливо доводить, що зарубіжні науковці переважно застосовують термін «комунікативна компетенція». В українській психологічній думці, виходячи із загальних дефініцій компетентнісного

підходу, використовуються дві категорії – «комунікативна компетентність» як здатність особистості, її готовність і спроможність до розв'язання комунікативних завдань і «комунікативна компетенція» як внутрішній резерв компетентності, що виявляється в наявності комунікативних знань, умінь, навичок і досвіду комунікативної діяльності [11, с. 29].

Аналіз наукових публікацій свідчить про те, що низка вчених використовує термін «комунікативна компетенція», і визначають його як здатність людини до спілкування, а також володіння комунікативними знаннями, вміннями та навичками, необхідними для ініціювання та підтримання процесу спілкування. На думку А. Богуш, «комунікативна компетенція» – це комплексне застосування людиною мовних і немовних засобів для спілкування в конкретних соціально-побутових ситуаціях, вміння орієнтуватися в ситуації спілкування, ініціативність спілкування. Учена наголошує, що цілком логічним є підхід, коли комунікативна компетенція розглядається як обізнаність людини, певна система знань, практичних мовленнєвих умінь і навичок, мовленнєвих здібностей людини [9]. Ф. Бацевич визначає «комунікативну компетенцію» як сукупність знань і умінь учасників міжособистісної комунікації, інтеракції загалом у спілкуванні в різноманітних умовах із різними комунікаціями; набір комунікативних стратегій разом із володінням комунікативними правилами, постулатами, максимами й конвенціями спілкування [5, с.76]. Г. Вороніна до комунікативної компетенції відносить достатній і необхідний набір знань (фактів і правил) та умінь (здійснювати дії із знаннями) лінгвоцентричного характеру, який надає потенційну можливість адекватної участі у вербальній комунікації [14]. І. Ляшенко розглядає цю дефініцію як системно-інтегруючий процес, який має такі складові: комунікативно-діагностичну (діагностика соціопсихологічної ситуації й умов майбутньої комунікативної діяльності, виявлення можливих соціальних, соціально-психологічних та інших суперечностей, з якими, можливо, належить зіткнутися особі в спілкуванні); комунікативно-прогностичну (оцінка позитивних і негативних

сторін майбутнього спілкування); комунікативно-програмуючу (підготовка програми спілкування, розробка текстів для спілкування, вибір стилю, позиції та дистанції спілкування); комунікативно-організаційну (організація уваги партнерів зі спілкування, стимулювання їх комунікативної активності, управління процесом спілкування тощо); комунікативно-виконавську (діагноз комунікативної ситуації, в якій відбувається спілкування особистості, прогноз розвитку цієї ситуації, здійснюваний заздалегідь осмисленою індивідуальною програмою спілкування[43].

Комунікативні компетенції (компетентності) - це суб'єктна гнучкість, що забезпечується наявністю в арсеналі особистості усіх можливих здібностей, комунікативних стратегій, вмінь та навичок максимально високого рівня, що можливий у ситуації спілкування. Комунікативно компетентна людина свідомо чи несвідомо застосовує певні вроджені чи набуті здібності для спілкування.

Комунікативні здібності – це здібності особистості, що забезпечують ефективність її обміну інформацією в процесі діяльності з іншими особистостями, це вміння і навички спілкування з людьми, від яких залежить його успішність [46]. З. Мацюк та О. Хвесик, досліджуючи проблему комунікативних здібностей, виділили у їх складній структурі три компоненти: гностичний (здатність розуміти інших людей); експресивний (здатність до самовираження своєї особистості) та інтеракційний (здатність активно впливати на партнерів по спілкуванню) [46, с. 90].

Ключовою характеристикою комунікативних здібностей вважають «комунікативні якості» - «це якості, які відображають ступінь сформованості комунікативних умінь і становлять периферію комунікативних здібностей» [13, с.159]. До комунікативних якостей відносять спеціальні вміння особистості, які проходять тривалий період становлення, вдосконалення та розвитку, а саме: доброзичливість (вміння показати своє добре ставлення до партнера, повагу, симпатію, готовність підтримати), товарицькість (потреба у комунікації та вільне володіння мовою), емпатія (безоціночне

співпереживання, співчуття, бажання допомогти), автентичність (вміння бути природним у відносинах, не ховатися за ролями та масками), відкритість (вміння щиро говорити про свої думки і почуття, готовність відкрити іншим свій внутрішній світ), ініціативність (здатність встановлювати контакти, не чекаючи активності партнера по комунікації), тактовність (високий рівень культури спілкування, уміння налагодити емоційне благополуччя на всіх етапах спілкування), гнучкість (зміна тактики взаємодії в залежності від ситуації), безпосередність (прояв щирого інтересу до іншої людини, вміння говорити та діяти безпосередньо) тощо.

Не менш важливу роль, в цьому аспекті, грають комунікативні навички та вміння, що складають операціональний рівень комунікативних здібностей. Вони мають забезпечувати виконання необхідних комунікативних дій в ході практичної реалізації комунікативних планів, показують як людина взаємодіє з іншими людьми під час спілкування, як вона їх розуміє, чи вірно передає інформацію, отриману від оточуючих, світу та самого себе. Це насамперед, знання культурних норм спілкування, прийнятих в існуючому оточенні, знання і дотримання правил етикету, вихованість, вміння застосування правил ефективного спілкування, навички слухання (постановка запитань та виявлення неказаного), навички ведення діалогу (виявлення спільних інтересів, побудова аргументованої відповіді), уміння організувати контакт з людьми різного віку та соціального статусу, вміння слухати, розуміти повідомлення, відповідати на запитання, переконувати й домовлятися з іншими людьми, вміння знаходити вихід з конфліктної ситуації та доречно реагувати на висловлювання і вчинки інших людей [20].

Дійсно, жодна з цих складових через їх взаємодоповнювальність та надзвичайну спорідненість не може існувати окремо від інших. Кожна людина має риси характеру, психологічні особливості, які визначають характер її стосунків з соціальним середовищем (комунікативні якості), які стають підґрунтям для специфічних схильностей (комунікативні здібності), що можуть забезпечити повноцінне спілкування. Здатність використовувати

на практиці ці здібності власне і можна назвати комунікативними вміннями, а вміння, які застосовуються систематично та вдало – комунікативними навичками. Таким чином, комунікативні здібності та якості є підґрунтям для формування комунікативних умінь і навичок, що власне і є комунікативними компетентностями, своєрідним інструментом будь-якої комунікації [46, с. 92].

Головним джерелом становлення і розвитку комунікативних компетентностей особистості є культурно опосередковане набуття нею досвіду спілкування. Це відбувається, як відомо, і в умовах впливу різних обставин життєдіяльності в суспільстві, і в умовах цілеспрямованого активного навчання міжособистісної взаємодії. Адже саме активна участь особистості в ситуації спілкування забезпечує її комунікативний розвиток: у ході мотивованої комунікативно-пізнавальної діяльності відбувається засвоєння соціально-комунікативних правил, впорядкування системи понять, осягнення змісту ролей і зразків поведінки, формування репертуарних дій та моделей (патернів) взаємодії, опанування комунікативних засобів, набуття відповідних умінь та навичок. Здобутий індивідом у міжособистісних контактах досвід інтеріоризується: відбувається закріплення в когнітивних структурах його психіки особистісно цінних соціально-комунікативних явищ у формі знань та навичок, на підставі яких виробляється вміння ними оперувати в реальному процесі спілкування [33].

1.3. Комунікативні компетентності як чинник розвитку особистості у ранньому юнацькому віці

Неможливо уявити собі розвиток людини, існування індивіда як особистості, його зв'язок з суспільством поза межами спілкування з іншими людьми. Спілкування взагалі одна з основних психологічних категорій. Важливість спілкування в житті людини визначається тим, що в його процесі стає можливим відкриття суб'єктивного світу людини, обмін досвідом та передача інформації. Уміння спілкуватися є одним з показників психічного здоров'я людини. У процесі спілкування формуються не лише пізнавальні

здатності людини, а й самооцінка, усвідомлення власного «Я» і відчуття його схожості чи відмінності з «Я» співрозмовника, засвоюються прийоми взаємодії та протистояння відносно зовнішніх впливів, виробляються критерії ставлення до інших людей.

Теоретичний аналіз спеціальної та загальної психологічної літератури дозволяє констатувати, що однією з пріоритетних проблем психології спілкування є питання взаємозв'язку особистості та комунікативної діяльності. Особливої актуальності окреслене питання набуває щодо категорії дітей раннього юнацького віку, через те, що означена діяльність грає велику роль у становленні особистості як суб'єкта комунікації та пізнання інших людей. Саме комунікація стимулює появу психічних новоутворень та сприяє розвитку особистості в цілому, а ранній юнацький вік є сенситивним до розвитку комунікативних функцій.

Ранній юнацький вік – особливий етап становлення особистості, визначає фазу переходу від залежного дитинства до самостійної і відповідальної дорослості. У віковій періодизації цей вік охоплює межі 15-17 років і передбачає завершення фізичного дозрівання і досягнення соціальної зрілості. Це гостропротікаючий перехід від дитинства до дорослості, період «нормативної кризи», в процесі якої особистість набуває ідентичності, завершальний етап первинної соціалізації, в якому переплітаються суперечливі тенденції соціального розвитку. Саме в цей період онтогенезу юнак має оцінити свої сильні і слабкі сторони, навчитися використовувати їх для отримання чіткого уявлення про себе і своє майбутнє [62].

Комунікативна компетентність старшокласників має свою психологічну специфіку через те, що характерним для цього віку є розширення діапазону соціальних контактів, їх якісне поглиблення, прагнення соціального і особистісного самовизначення, орієнтування і визначення свого місця у соціальному оточенні. Рання юність характеризується не тільки тим, що дитина перебуває в перехідному періоді від дитинства до дорослості, а й зміною характеру її взаємин, адже на цьому

віковому етапі вона переосмислює існуючі цінності і змінює форми набуття нових. Усе це відбувається у процесі спілкування юнака з оточуючими і саме спілкування є провідною діяльністю в цьому віці. Особлива потреба у спілкуванні з ровесниками виявляється ще в підлітковому віці, а вже у ранньому юнацькому віці така потреба в комунікативній активності набуває форми певної динамічної гнучкої системи [54].

Психологи, досліджуючи період раннього юнацтва виявляють однакостайність у тому, що на основі статевого дозрівання виникає новий світ потягів і інтересів, виникають нові рушії поведінки та її спрямованості. Важливим фактором культурного та духовного розвитку особистості старшокласника, є мовлення, яке спочатку є засобом зв'язку, засобом спілкування, засобом організації колективної поведінки, яка виходить на якісно новий рівень, а пізніше стає основним засобом мислення, основним засобом становлення особистості. Завдяки спілкуванню створюються психологічні умови відкриття свого внутрішнього світу, навіть юнацька здатність заглиблюватись у себе та насолоджуватись особистісними переживаннями багато в чому залежить від безпосереднього спілкування з іншими людьми, залучення до цінностей, культури тощо. Виникаюче юнацьке «Я», ще дифузне, розпливчасте, нерідко переживається як смутна тривога або відчуття внутрішньої порожнечі, яку потрібно чимось заповнити. Результатом цього стає зростання потреби у спілкуванні і разом з тим підвищення його вибірковості, зміні попередньої якості [29].

Комунікаційна компетентність необхідна для розуміння комунікаційної етики, розвитку культурної обізнаності, використання комп'ютерного спілкування та критичного мислення. Компетентність передбачає знання, мотивацію та навички. Недостатньо знати, з чого складається гарне спілкування, юнаки також повинні мати мотивацію для роздумів та покращення свого спілкування та навичок, необхідних для цього. Що стосується компетенції, у всіх є сфери, де та чи інша людина є обізнаною, і області, де у неї є недоліки. У більшості випадків вона може свідомо

вирішити працювати над своїми недоліками, що може потребувати значних зусиль. Є кілька ступенів компетентності, які проявляються у повсякденному спілкуванні: несвідома некомпетентність, свідомі некомпетентність, свідомі компетентність і несвідома компетентність [61, с. 106]. До того, як людина створить багату базу когнітивних знань про комунікаційні концепції, практикується й обмірковує навички в певній області, вона може проявити несвідому некомпетентність, що означає, що вона навіть не усвідомлює, що спілкується некомпетентно. Як тільки вона дізнається більше про комунікацію та має словниковий запас для визначення понять, вона може виявити свідому некомпетентність. Тут людина знає, що їй слід робити, і розуміє, що робить це не так добре, як могла б [61, с. 44]. Однак у міру зростання її навичок вона може перейти до свідомої компетентності, що означає, що вона знає, що зараз добре спілкується, що додасть їй досвіду, який людина може використовувати в майбутніх взаємодіях. Коли вона досягає стадії несвідомої компетентності, вона просто успішно спілкується, не напружуючись, щоб бути компетентним [61, с.45].

Важливою сферою активності особистості на етапі ранньої юності є міжособистісне спілкування. У цьому віці міжособистісне спілкування характеризується вибірковістю, інтимністю, виконує функцію самоствердження і самовираження юнаків і дівчат. Для спілкування юнаків характерні такі тенденції:

- розширення сфери спілкування у часовому (проявляється у зростанні часу, який витрачають на нього) та просторовому (розширення соціального простору) вимірах.
- активний пошук спілкування (феномен очікування спілкування, відкритість, готовність до комунікативних контактів);
- вибірковість спілкування (юнаки ставлять високий рівень вимог до спілкування (суворе розмежування природи взаємин з іншими людьми, вибірковість у виборі товаришів, інколи максимальна вимогливість у

спілкуванні в діаді, яка передбачає взаєморозуміння, взаємодопомогу, вірність, довіру, щирість) [45, с. 113].

Для реалізації процесу спілкування старшокласників необхідний певний багаж у вигляді комунікативних компетентностей, як мотивованої здатності для вирішення завдань спілкування та отримання необхідних результатів, як інструменту для вдалої комунікації.

Комунікативні компетентності формуються на основі загальнонавчальних умінь і навичок, а також предметних навчальних умінь, навичок і способів діяльності. Сучасній людині для повноцінного виконання своїх соціальних та професійних функцій необхідно володіти розширеним набором комунікативних умінь, що включає не лише традиційні, а й пов'язані із застосуванням інформаційно-комунікаційних технологій у навчальній та повсякденній діяльності. Не секрет, що більшість юнаків знаходяться на досить низькому рівні сформованості комунікативних умінь. А окрім володіння загальними комунікативними вміннями, від них у цьому віці вимагається вже й оволодіння майбутніми професійними комунікативними вміннями. Таким чином, процес формування комунікативних умінь старшокласників ускладнюється двома факторами: низьким рівнем сформованості загальних комунікативних умінь та необхідністю оволодіння комунікативними вміннями у майбутній професійній діяльності та необхідністю оволодіння комунікативними вміннями, пов'язаними з використанням інфокомунікаційних технологій у навчальній діяльності [33].

Розвиток комунікативної сфери особистості є найуспішнішим у юнацькому віці, коли певні комунікативні передумови вже сформовані, закладено основу для повноцінного розвитку, але в той же час існує потенціал для їх подальшого покращення та вдосконалення. Головними психічними новоутвореннями раннього юнацького віку виступають: особистісне самовизначення, що постає як потреба юнаків і дівчат зайняти внутрішню позицію дорослої людини, усвідомити своє місце в суспільстві, відкриття власного «Я» (усвідомлення власної індивідуальності та її

властивостей, формування Его-ідентичності), розвиток рефлексії, поява життєвого плану, настанова на свідому побудову власного життя розвинене, формування конкретних планів на життя, психічна готовність до самовизначення у професії, установки на свідому побудову власного життя, активний розвиток самосвідомості, формування світогляду. Наближення моменту закінчення школи вимагає особистісного і професійного самовизначення. Саме тому ранній юнацький вік пов'язаний з морально-особистісним (яким бути?), екзистенційним (у чому сенс життя?) і професійним (ким бути?) виборами, які є взаємопов'язаними і здійснюються одночасно. Їх рушійною силою є перехід від дитячої залежності до дорослої відповідальності і свободи. Реалізація цих процесів неможлива без спілкування з соціальним оточенням, а для його успішного здійснення необхідні розвинуті комунікативні компетентності у вигляді певних знань, умінь та навичок [29, с. 401].

На сьогоднішній день для оптимізації розвитку комунікативних компетентностей існує ціла низка різних способів та засобів. І одним із таких засобів є соціально-психологічний тренінг розвитку комунікативних здібностей, який визнається як ефективний спосіб підготовки до спілкування. Розвиток комунікативних компетентностей може допомогти в усіх аспектах життя юнаків та дівчат. Здатність передавати інформацію точно, чітко і за призначенням є життєво важливою навичкою, якою не можна нехтувати. Ніколи не пізно працювати над навичками спілкування і тим самим покращувати якість життя.

Отже, міжособистісне спілкування на етапі ранньої юності є важливим чинником розвитку молоді особистості тому особливо важливого значення набуває проблема розвитку комунікативних компетентностей як узагальненої комунікативної властивості особистості, що охоплює розвинені комунікативні здібності та сформовані вміння і навички міжособистісного спілкування, знання про основні його закономірності та правила. Саме в цей період завершується становлення взаємозв'язків між комунікативними

особливостями особистості, комунікативні компоненти інтегруються в єдиний інтегральний показник комунікабельності.

Висновки до першого розділу

Проведений теоретичний аналіз проблеми комунікативної компетентності в психологічній літературі, дозволяє нам зробити наступні висновки:

1. Умовою ефективної професійної діяльності, особистого життя, ефективної взаємодії з іншими людьми є вміння спілкуватися, встановлювати й підтримувати контакти з оточуючими людьми, тобто, вміння здійснювати діяльність спілкування (комунікативну діяльність), що вимагає від суб'єкта цієї діяльності володіння інструментом її реалізації – компетентностями у спілкуванні.

2. Спілкування - це складний, багатоплановий процес встановлення та розвитку контактів між людьми, який породжується потребами у спільній діяльності й включає в себе обмін інформацією пізнавального та афективно-ціннісного характеру (комунікативний компонент), вироблення єдиної стратегії взаємодії (інтерактивний компонент) та сприйняття, пізнання і розуміння людьми один одного (перцептивний компонент).

3. Інформаційна функція комунікації трактується як обмін між людьми різного роду знаннями і даними. Тут комунікація відіграє роль посередника. Вона забезпечує обмін повідомленнями, думками, задумами, рішеннями, який здійснюється між комунікантами. Інформаційний обмін може здійснюватися як заради досягнення певної практичної мети, вирішення певної проблеми, так і заради самого процесу комунікації, підтримки стосунків між людьми.

4. Розвиток особистості неможливий без побудови якісного процесу комунікації, оскільки саме в ній відбувається обмін певною інформацією та реалізація особистістю своєї суб'єктності.

5. Комунікативна компетентність (з лат. *communico* – роблю загальним, зв'язую, спілкуюся і *competentias* – здатний) означає сукупність знань про

норми і правила ведення природної комунікації (діалогу, переговорів, суперечки). Це здатність встановлювати і підтримувати необхідні контакти з оточуючими людьми, комплекс знань, умінь і навичок, що дають змогу ефективно спілкуватися з іншими людьми та передбачають уміння змінювати стратегії спілкування у мінливих ситуаціях взаємодії.

6. В українській психологічній думці, виходячи із загальних дефініцій компетентнісного підходу, використовуються дві категорії – «комунікативна компетентність» як здатність особистості, її готовність і спроможність до розв’язання комунікативних завдань і «комунікативні компетентності» як внутрішній резерв компетентності, що виявляється в наявності комунікативних знань, умінь, навичок і досвіду комунікативної діяльності.

7. «Комунікативна компетентність» – це комплексне застосування людиною мовних і немовних засобів для спілкування в конкретних соціально-побутових ситуаціях, уміння орієнтуватися в ситуації спілкування, ініціативність спілкування, обізнаність людини, певна система знань, практичних мовленнєвих умінь і навичок, мовленнєвих здібностей людини.

8. Комунікативні компетентності - це суб’єктна гнучкість, що забезпечується наявністю в арсеналі особистості усіх можливих здібностей, комунікативних стратегій, знань, вмінь та навичок максимально високого рівня, що можливий у ситуації спілкування.

9. Головним джерелом становлення і розвитку комунікативних компетентностей особистості є культурно опосередковане набуття нею досвіду спілкування. Це відбувається, як відомо, і в умовах впливу різних обставин життєдіяльності в суспільстві, і в умовах цілеспрямованого активного навчання міжособистісній взаємодії.

10. Однією з пріоритетних проблем психології спілкування є питання взаємозв’язку особистості та комунікативної діяльності, тому особливої актуальності окреслене питання набуває щодо категорії дітей раннього юнацького віку, через те, що означена діяльність грає велику роль у становленні особистості як суб’єкта комунікації та пізнання інших людей.

11. Комунікативна компетентність старшокласників має свою психологічну специфіку через те, що характерним для цього віку є розширення діапазону соціальних контактів, їх якісне поглиблення, прагнення соціального і особистісного самовизначення, орієнтування і визначення свого місця у соціальному оточенні.

12. На сьогоднішній день для оптимізації розвитку комунікативних компетентностей існує ціла низка різних способів та засобів. І одним із таких засобів є соціально-психологічний тренінг розвитку комунікативних здібностей, який визнається як ефективний спосіб підготовки до спілкування.

РОЗДІЛ 2.

ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ ДЕТЕРМІНАНТ У РОЗВИТКУ КОМУНІКАТИВНИХ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ ЮНАКІВ

2.1. Організація та процедура дослідження

Для реалізації поставлених у роботі завдань і підтвердження теоретичних позицій описаних в першому розділі нами було організовано емпіричне дослідження чинників розвитку комунікативних компетентностей особистості в ранньому юнацькому віці. Зазначене дослідження було організовано у два етапи: 1) Констатувальний етап (проведення діагностичного зрізу даних за визначеними психологічними методиками); 2) Формувальний етап (впровадження корекційно-розвивальної програми розвитку комунікативних компетентностей у старшокласників).

У процесі організації емпіричного дослідження ми виходили з положення, що комунікативна компетентність старшокласників відрізняється своєю психологічною специфікою, яка пов'язана з особливостями цього вікового періоду. Оскільки рання юність представляє собою гостропротікаючий перехід від дитинства до дорослості, в ній переплітаються різні соціальні тенденції.

Експериментальною базою дослідження став Криворізький ліцей № 4, де зі старшокласниками (11 кл.) була проведена діагностика і впроваджена корекційно-розвивальна програма по активізації детермінант розвитку комунікативних компетентностей серед представників раннього юнацького віку. Загальна вибірка дослідження була складена з 46 учнів паралелі 11-х класів.

У якості діагностичного інструментарію нами було обрано три діагностичні методики: 1) «Тест оцінки комунікативних умінь» А. А. Кареліна; 2) «Тест-опитувальник комунікативних умінь Міхельсона» під

редакцією Гільбуха; 3) «Тест-опитувальник самоствалення» В. Століна і С. Пантілеєва [55].

На першому етапі діагностичного дослідження була задіяна методика «Тест оцінки комунікативних умінь» А. Кареліна, яка представляє собою дієвий інструмент, що дозволяє оцінити рівень комунікативних умінь особистості. Методика ґрунтується на психологічній теорії, згідно з якою комунікативні уміння визначаються рівнем організації мовлення та здатністю до емоційного спілкування.

Тест складається з ряду завдань, які оцінюють такі показники, як вміння слухати, розуміти повідомлення, відповідати на запитання, ініціювати та підтримувати розмову, виражати свої думки та почуття, переконувати і домовлятися з іншими людьми. У кожному завданні тесту особистість повинна виконати певну комунікативну дію, наприклад, розповісти про свої інтереси, переконати співрозмовника в своїй правоті, дібрати висловлювання, що відповідають конкретній ситуації тощо.

Кожне завдання оцінюється за чотирма бальними шкалами. Кожен бал означає рівень виконання комунікативної дії: від повної невмілості до високого рівня володіння комунікативними навичками. Після проходження тесту отримується загальна оцінка комунікативних умінь, а також оцінки за окремими показниками.

Методика «Тест оцінки комунікативних умінь» А. Кареліна є корисним інструментом для визначення рівня комунікативних умінь, особливо для тих, хто бажає покращити свої навички спілкування. Вона допомагає виявити сильні та слабкі сторони комунікативних умінь і зробити висновки про те, які аспекти потребують додаткової уваги та покращення.

Крім того, методика може бути використана в освітніх та професійних цілях. Наприклад, в школах тест можна використовувати для визначення рівня комунікативних умінь учнів та планування роботи над недоліками, а в бізнес-середовищі - для відбору кандидатів на посаду, де важливим є рівень комунікативної компетентності.

У рамках цієї методики виділяються три рівні розвитку комунікативних навичок: низький, середній і високий. Для визначення рівня володіння комунікативними навичками ми встановлюємо відповідність кількості балів кожному рівню.

Показники у діапазоні від 20 до 41 балу відповідають низькому рівню комунікативних умінь. Такий результат свідчить, що особа є неефективним співрозмовником. Вона може недостатньо розуміти сказане співрозмовником, монополізувати розмову та переключати її на себе. Такі особи можуть звертати зайву увагу на дрібниці, такі як рухи рук, погляд, або ставити зайві питання. Вони також можуть акцентувати увагу на позі та міміці співрозмовника, що може відволікати їх від сприйняття інформації. У той же час, їхні розмови можуть мати цілісну структуру.

Параметр від 42 до 63 балів відповідає середньому рівню. У цьому випадку юнак також може спиратися на власні уявлення, але, загалом, він добре орієнтується в процесі спілкування. Старшокласники з середнім рівнем комунікативних навичок можуть адаптуватися до темпу і стилю розмови співрозмовника.

За показником більше 64 бали відзначається високий рівень комунікативних умінь. На цьому рівні юнаки не тільки добре розуміють контекст спілкування та легко адаптуються до співрозмовника, але також можуть в певний момент впливати на хід і формат комунікації. Старшокласники, які досягли такого високого рівня балів, є відмінними співрозмовниками, з якими комфортно вести діалог. Вони можуть підтримати співрозмовника, надати йому можливість висловитися та вислухати його думку, а також вправно користуватися необхідними інструментами для ефективної комунікації в конкретний момент.

На другому етапі діагностичного дослідження була використана методика «Тест-опитувальник комунікативних умінь Міхельсона» під редакцією Гільбуха [55]. Це стандартизований тест, який використовується для оцінки комунікативних здібностей особистості. Тест складається з 10

ситуаційних завдань, які передбачають різні комунікативні сценарії і містять інформацію, яка вимагає інтерпретації та аналізу. Кожне завдання має кілька альтернативних відповідей, серед яких респондент обирає ту, яка є найбільш прийнятною відповідно до його думки.

Результати тесту оцінюються за шкалою від 1 до 5 балів, де 1 - найнижчий бал і 5 - найвищий. Ці бали відображають якість комунікативних умінь особистості в кожній з десяти ситуацій.

Методика Міхельсона заснована на теорії комунікації і розвитку особистості, що дозволяє оцінювати не тільки поведінку в комунікації, але й рівень розвитку таких якостей, як емпатія, толерантність, відкритість, довіра, належне сприйняття інших людей, а також здатність до критичного мислення.

Методика може бути використана в різних контекстах, наприклад, для оцінки комунікативних навичок учнів, студентів, працівників організацій, людей, які працюють у сфері послуг, та інших категорій. Тест-опитувальник комунікативних умінь Міхельсона під редакцією Гільбуха може бути корисним інструментом для підвищення ефективності комунікації, яка є ключовою у будь-якому соціальному контексті. Результати тестування дозволяють ідентифікувати сильні та слабкі сторони у комунікативних навичках, зосередитися на покращенні тих аспектів, які потребують удосконалення, та збалансувати розвиток різних аспектів комунікації.

Основні переваги методики Міхельсона полягають у її стандартизації, яка забезпечує об'єктивність результатів, та відносно простій процедурі виконання тесту, що дозволяє використовувати його в різних контекстах. Також методика дозволяє отримати інформацію про різні аспекти комунікативних навичок, що дозволяє розвивати особистісні якості у більш широкому контексті.

Залежно від результатів, можна виділити один із трьох рівнів стилю спілкування: залежний, компетентний або агресивний. Знижений рівень залежного стилю спілкування виявляється у тенденції до незалежності

висловлюваних думок, оцінок та поведінки особи, що зменшує вплив інших людей на неї під час спілкування. Підвищений рівень компетентного та впевненого стилю спілкування передбачає адекватну реакцію на поведінку інших у відповідності до ситуації. Це включає в себе здатність встановлювати контакт з іншими людьми у більшості випадків, виражати позитивні почуття та оцінки стосовно них, запитувати та надавати допомогу, а також виявляти самостійність, сказавши "ні", якщо це необхідно, та зберігати самоконтроль у конфліктних ситуаціях. Низький рівень агресивного стилю спілкування виявляється у відсутності різких висловлювань, роздратування, гніву, категоричних суджень та негативних оцінок щодо людей і подій, які можуть зачіпати інших людей [55].

Третьою діагностичною методикою, яка була запропонована юнакам на етапі констатувального експерименту була методика «Тест-опитувальник самоствавлення» В. Століна, С. Пантисєва [55]. Цей тест ґрунтується на ієрархічній моделі структури саморозвитку і враховує три основні рівні: 1) глобальний саморозвиток; 2) саморозвиток з урахуванням рівня самоповаги, самосимпатії, самоінтересу і очікуваних відносин до себе; 3) рівень конкретних дій, пов'язаних із власним "Я".

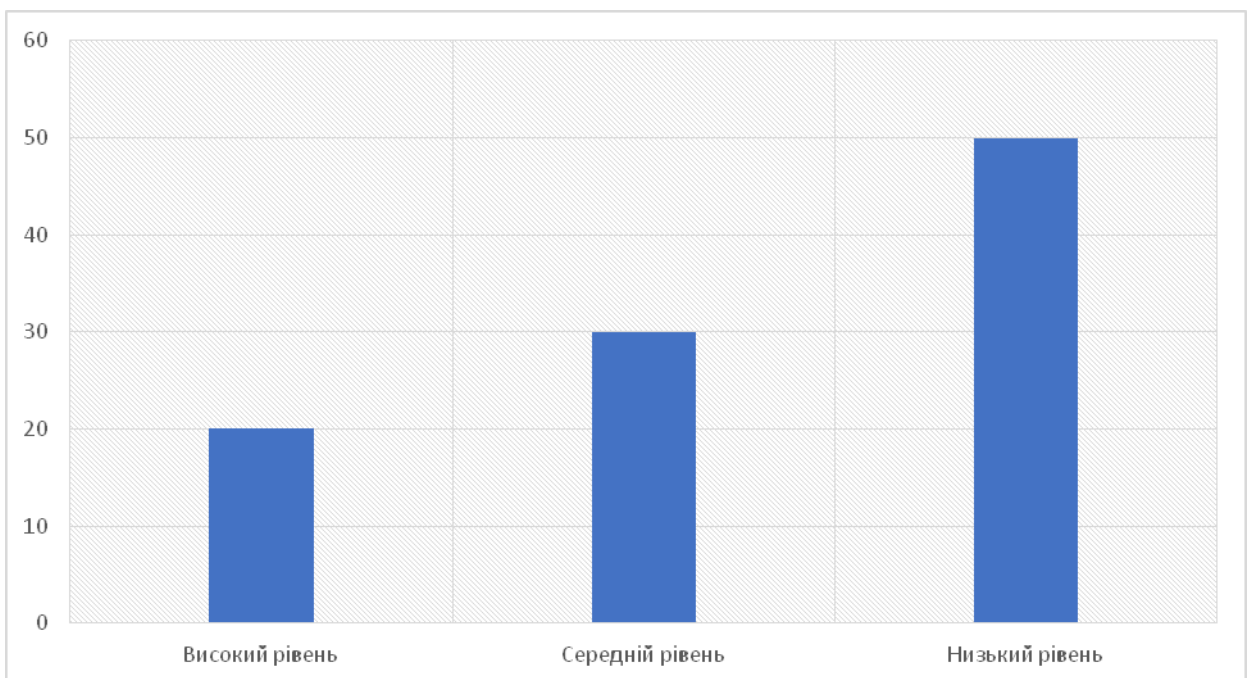
Дана методика дозволяє оцінити рівень саморозвитку юнаків на основі цих трьох ключових аспектів. Ця методика виходить з припущення про відмінність між концепцією "Я" (знанням або уявленням про себе, включаючи оцінку виразності різних аспектів) та самоствавленням. Протягом життя людина набуває знань про себе і накопичує розуміння себе. Ці знання стають частиною її уявлень про себе. Однак ці знання про себе, зрозуміло, не залишають її байдужою: їх виявлення стає об'єктом її емоцій та оцінок і формує більш-менш стійке саморозуміння.

Отже, організація діагностичного етапу емпіричного дослідження комунікативних особливостей представників раннього юнацького віку проходила по всіх правилах для подібних досліджень. У експерименті були

здіянні юнаки і залучено три діагностичні методики, статистичні дані яких описані у другому підпункті даної роботи.

2.1. Результати експериментального вивчення комунікативних компетентностей особистості в ранньому юнацькому віці

У першій частині інтерпретаційного етапу дослідження отриманих за допомогою діагностичних методик даних були проаналізовані результати «Тесту оцінки комунікативних умінь» А. Кареліна (рис. 2.1.1.). Аналіз отриманих даних дав можливість відмітити, що високий рівень комунікативних умінь мають лише 20 % опитаних юнаків, які демонструють високі комунікативні навички. Це вказує на те, що ця частина учнів здатна вільно і ефективно спілкуватися в різних соціальних ситуаціях, розуміти емоційний стан співрозмовника, а також уміє долати конфлікти шляхом діалогу.

Рис. 2.1.1. Результати діагностики за методикою «Тесту оцінки комунікативних умінь» А. Кареліна

Середній рівень комунікативних умінь за результатами методики характерний для 30 % представників юнацького віку. Це свідчить про те, що вони вміють спілкуватися в знайомих для них умовах, але потенційно

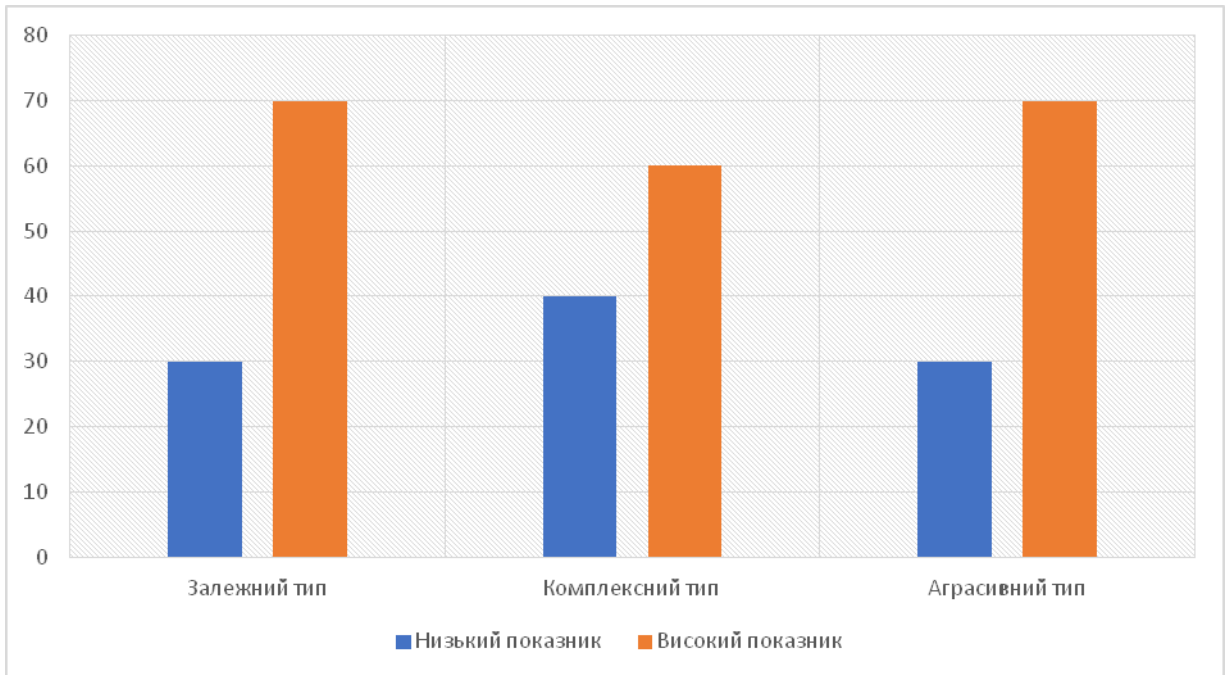
можуть зіткнутися з труднощами у нестандартних або стресових ситуаціях. Їм потрібно додаткова підготовка та тренування для розвитку своїх комунікативних здібностей. Показовим для нашого дослідження було те, що 50 % респондентів мають низький рівень комунікативних умінь, що вказує на те, що значна частина старшокласників відчуває труднощі у спілкуванні, вони можуть уникати соціальних контактів, мати проблеми у взаємодії з однолітками або дорослими. Їм може бути важко виразити свої думки або розуміти почуття та потреби інших.

Отже, результати першої діагностичної методики показують, що лише п'ята частина юнаків має високий рівень комунікативних умінь, тоді як половина старшокласників потребує покращення своїх навичок спілкування. Це підкреслює важливість навчальних програм і тренувань, спрямованих на розвиток комунікативних умінь серед шкільної молоді.

Для уточнення результатів первинної оцінки рівня комунікативних умінь представників раннього юнацького віку ми проаналізували результати діагностики за методикою «Тест-опитувальник комунікативних умінь Міхельсона» (рис. 2.1.2.).

Результати діагностики показали, що більшість представників юнацького віку (70 %) виявляє високий рівень залежності у своїх комунікативних взаємодіях. Це може свідчити про те, що вони шукають підтримку у спілкуванні, часто покладаються на думку інших та потребують зовнішньої оцінки. При цьому 60 % респондентів мають високий показник комплексного типу комунікативних умінь. Це говорить про те, що вони можуть бути невпевненими у собі або переживати через своє спілкування, що може впливати на якість їх комунікації з оточуючими.

Показовим для нашого дослідження є те, що 70 % юнаків мають високий показник агресивного типу комунікативних умінь. Це може означати, що значна частина представників юнацького віку схильна виявляти агресію у своєму спілкуванні, мати конфліктний характер або використовувати домінуючі методи взаємодії.

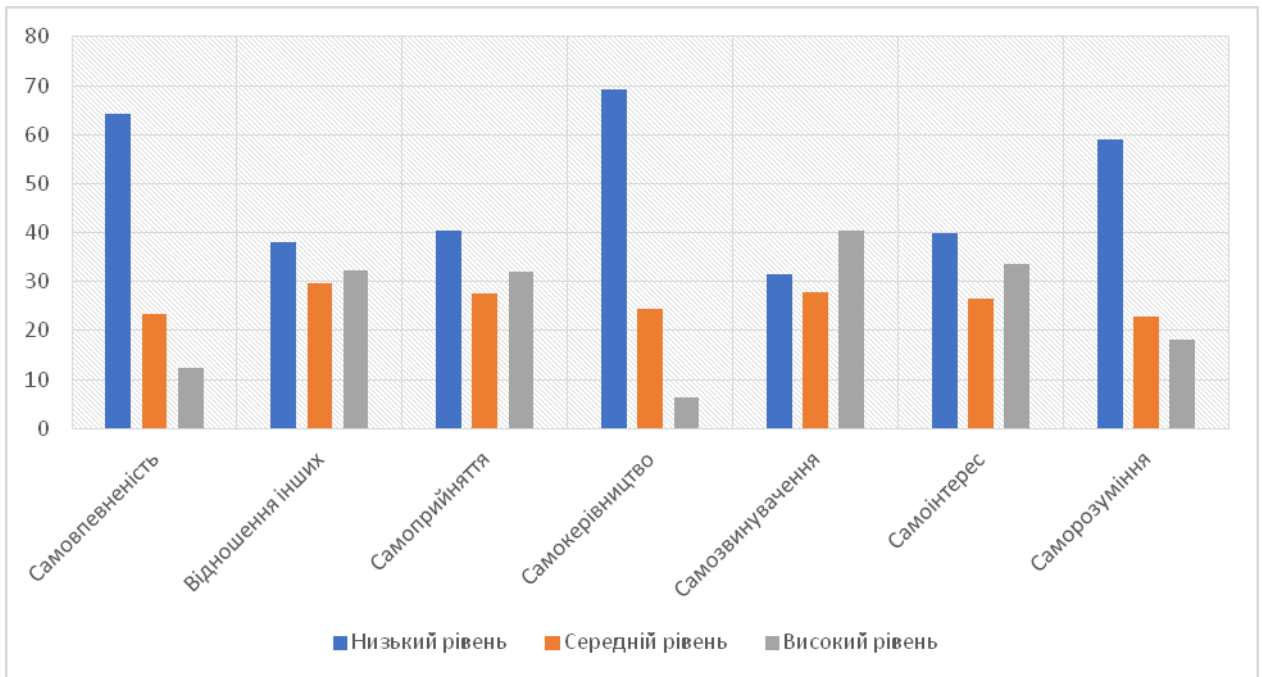
Рис. 2.1.2. Результати діагностики за методикою «Тест-опитувальник комунікативних умінь Міхельсона»

У цілому, дослідження показало, що більшість представників юнацького віку мають схильність до високих показників залежного та агресивного типів комунікативних умінь. Це може свідчити про потребу в роботі над розвитком адекватних комунікативних навичок, вихованні самостійності та адекватного спілкування без використання агресії.

Після аналізу результатів дослідження за двома методиками («Тест оцінки комунікативних умінь» А. Кареліна і методикою діагностики комунікативних умінь Міхельсона), можемо зробити загальний висновок, що велика частина представників раннього юнацького віку потребує розвитку своїх комунікативних навичок. Старшокласники потенційно можуть зустрітися з проблемами в спілкуванні через низький рівень комунікативних умінь, тенденції до залежності та агресивності у веденні комунікативного діалогу. Ці результати підкреслюють важливість педагогічної роботи, спрямованої на розвиток адекватних комунікативних умінь серед молоді. Особливо актуально стає проведення тренінгів, семінарів або інших освітніх

заходів, що сприяють розвитку емоційної інтелектуальності, навичок асертивного спілкування та умінь вирішення конфліктних ситуацій.

На третьому етапі діагностичного дослідження ми проаналізували результати діагностики старшокласників за методикою «Тест опитувальник самоствавлення» В. Століна, С. Пантелєєва (рис. 2.1.3.).

Рис. 2.1.3. Результати діагностики за методикою «Тест опитувальник самоствавлення» В. Століна, С. Пантелєєва

Показовим для нашого дослідження був аналіз статистичних даних отриманих за результатами методики «Тест опитувальник самоствавлення» В. Століна, С. Пантелєєва. Більшість опитаних (64,3 %) виявили низький рівень загальної самовпевненості. Це може вказувати на невпевненість в собі та власних можливостях у значної частини опитаних. Порівнюючи ці дані з показниками низьким комунікативних умінь, можемо припустити, що фактор самооцінки виступає первинним чинником по відношенню до комунікативних умінь (що підтвержують і результати кореляційного аналізу описані нижче).

По шкалі «відношення інших» дані розподілені досить рівномірно, проте найбільше опитаних мають низький рівень сформованості даного параметру (38,1 %). Для планування майбутньої корекційної програми нам було важливо визначити рівень загального самоприйняття у групі задіяних у дослідженні респондентів. Статистичні дані показали, що більшість опитаних мають низький рівень самоприйняття (40,3 %), але досить значна частина має високий рівень за цією категорією (32,1 %). Найбільша частина опитаних має проблеми із самокерівництвом (69,2 %), і лише невеликий відсоток юнаків має високий рівень самокерівництва (6,3 %). При цьому, більшість старшокласників має низький рівень саморозуміння (59 %), що може свідчити про проблеми у відношенні до себе та розумінні власних потреб.

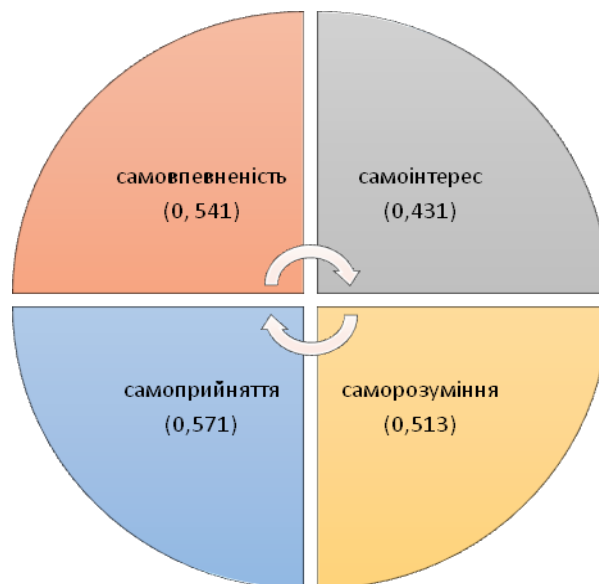
За результатами якісно-кількісної оцінки даних по методиці В. Століна, С. Пантелєєва, можна зробити висновок, що більшість представників раннього юнацького віку мають певні труднощі у відношенні до себе, зокрема у сферах самовпевненості, самокерівництва та саморозуміння. З іншого боку, спостерігається високий рівень самозвинувачення та достатньо високий рівень відношення до інших та самоприйняття. Це може свідчити про необхідність психологічної підтримки та роботи над власним "я", навчання навичкам саморегуляції та покращення самооцінки серед представників юнацтва.

Отримані діагностичні дані лягли в основу розробленої нами корекційно-розвивальної програми по активізації детермінант розвитку комунікативних умінь учнів-старшокласників (програма представлена у третьому розділі роботи).

Для більш поглибленої оцінки статистичних даних отриманих у результаті діагностичного дослідження нами була проведена робота по проведенню кореляційного аналізу даних (за допомогою програми SPSS). Результати кореляційного аналізу за статистичними даними отриманими з трьох методик («Тест оцінки комунікативних умінь» А. А. Кареліна; «Тест-опитувальник комунікативних умінь Міхельсона»; «Тест-опитувальник

самоствлення» В. Століна і С. Пантілеєва)) показав, наявність статистично значимих кореляційних зв'язків між різними шкалами всіх діагностичних методик.

Розглянемо детальніше виявлені кореляції. Були встановлені статистично вагомі зв'язки між показниками самооцінки та рівнем комунікативних умінь серед представників юнацького віку. Результати кореляційного аналізу показали, що показники самооцінки корелюють з комунікативними навичками у діапазоні ($r = 0,33-0,65$ при $p > 0,05$). Для більшої візуалізації кореляційних зв'язків ми побудували гістограму, яка представлена на рис. 2.2.4. і рис. 2.2.5.

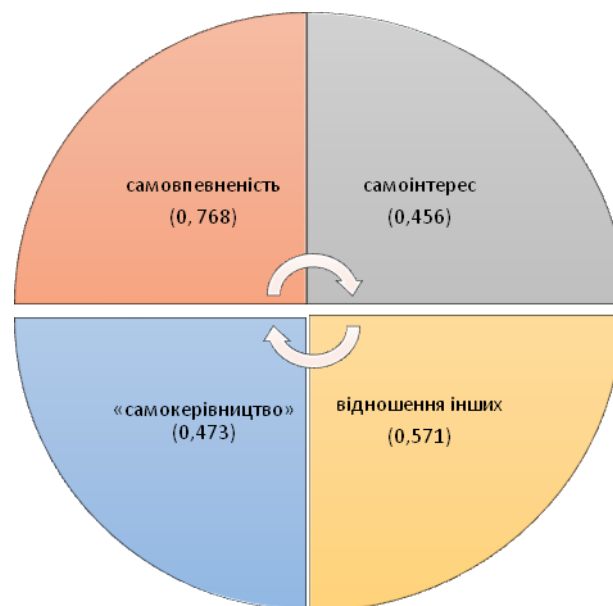
Рис. 2.1.4. Рівні найбільш виражених кореляційних зв'язків між низькими параметрами комунікативних умінь та параметрами самоствлення серед представників раннього юнацького віку

Аналіз кореляційних зав'язків між шкалами трьох діагностичних методик показав наявність високих статистично значимих зв'язків у спектрі низьких параметрів комунікативних умінь та у сфері високих показників прояву цих умінь у форматі зв'язку з рівнем вираженості відповідного

параметру самоствалення. Зокрема, низькі показники між шкалою «комунікативні уміння» (за методикою А. Кареліна) позитивно корелює з низькими показниками по шкалам методики В. Століна, С. Пантелеєва: «самовпевненість» ($r = 0,541$ при $p > 0,01$), шкалою «самоінтерес» ($r = 0,431$ при $p > 0,01$), шкалою «саморозуміння» ($r = 0,513$ при $p > 0,01$) та шкалою «самоприйняття» ($r = 0,571$ при $p > 0,01$).

При цьому, високі параметри за шкалою «комунікативні уміння» корелюють з позитивно представленими шкалами тесту опитувальника самоствалення (рис. 2.1.5.): «самовпевненість» ($r = 0,768$ при $p > 0,01$), «відношення інших» ($r = 0,768$ при $p > 0,01$), «самокерівництво» ($r = 0,473$ при $p > 0,01$), «самоінтерес» ($r = 0,456$ при $p > 0,01$).

Рис. 2.1.5. Рівні найбільш виражених кореляційних зв'язків між високими параметрами комунікативних умінь та параметрами самоствалення серед представників раннього юнацького віку

Діагностичний аналіз шкал трьох методик виявив наявність чітких кореляцій між комунікативними уміннями та різними аспектами самоствалення. Спостерігається пряма залежність між низькими показниками

комунікативних умінь (за методикою А. Кареліна) і низькими показниками у сфері самовпевненості, самоінтересу, саморозуміння та самоприйняття (за методикою В. Століна, С. Пантелеєва). Водночас, особи з високими показниками в комунікативних уміннях демонструють підвищений рівень у таких аспектах самоствавлення як самовпевненість, відношення до інших та самоінтерес. Звідси можна зробити висновок, що рівень комунікативних умінь та аспекти самоствавлення є взаємопов'язаними і взаємозалежними.

Висновки до другого розділу

Результати емпіричного дослідження психолого-педагогічних детермінант розвитку комунікативних компетентностей представників раннього юнацького віку нами було відмічено, що учні даної вікової категорії мають доволі низькі показники по параметру «комунікативні уміння». Було виявлено прямий зв'язок між рівнем самоствавлення юнаків (за різними параметрами «самоінтерес», «самовпевненість», «саморозуміння» та ін.) і рівнем вираженості комунікативних умінь (високий / низький).

Задіяні у емпіричному дослідженні методики («Тест оцінки комунікативних умінь» А. А. Кареліна; «Тест-опитувальник комунікативних умінь Міхельсона» під редакцією Гільбуха; «Тест-опитувальник самоствавлення» В. Століна і С. Пантелеєва дали можливість визначити рівні вираженості параметру комунікативної компетентності та окреслити підходи для проведення подальшої корекційно-розвивальної роботи.

Програма корекційно-розвивальної роботи була розроблена з урахуванням вікових особливостей юнацького віку і включала у себе 5 тренінгових занять, що проводились з періодичністю один раз на тиждень (протягом п'яти тижнів поспіль).

РОЗДІЛ 3.

КОМПЛЕКСНА ПРОГРАМА РОЗВИТКУ КОМУНІКАТИВНИХ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ ЮНАКІВ

3.1. Опис та структура корекційної програми по розвитку комунікативних компетентностей особистості у ранньому юнацькому віці

Основним завданням третього етапу емпіричного дослідження була апробація та перевірка ефективності експериментальної комплексної корекційно-розвивальної програми розвитку комунікативних компетентностей представників раннього юнацького віку.

У реалізації корекційно-розвивальної програми взяли участь 22 юнаки (учні 11-А кл.) що увійшли у експериментальну групу. Всі респонденти були на початку дослідження поділені на дві однакові групи по класним паралелям. Такий розподіл був можливим оскільки статистично значимих відмінностей у результатах їх первинної діагностики виявлено не було. Так були сформовані експериментальна і контрольна групи. Для статистичної оцінки різниці у вибірках експериментальної та контрольної групи було використано методи вірогіднісного розподілу (Т-критерій Стьюдента, F-розподіл Фішера, Т-критерій Вілкоксона) [57].

Комплексна програма розвитку комунікативних компетентностей юнаків мала спрямування на роботу з такими компонентами компетенції:

- вміння спілкуватися з людьми різного віку та соціального статусу;
- розвиток емоційного інтелекту, який допомагає виявляти емпатію, розуміти почуття інших людей та інтерпретувати власні емоції;
- навички слухання, зокрема активне слухання, постановка запитань та виявлення неказаного;
- навички ведення діалогу, включаючи виявлення спільних інтересів, побудова аргументованої відповіді;

- вміння висловлювати свої думки та ідеї, користуючись різними комунікативними стратегіями;

- вміння працювати в команді та вирішувати конфліктні ситуації.

Окремим аспектом програми була робота з параметром самоствавлення юнаків, яке ми ще на етапі діагностичного дослідження визначили як значимий чинник розвитку комунікативних компетентностей старшокласників.

Тренінги відбувались регулярно, раз на тиждень, кожне заняття тривало 1,5 години. Участь юнаків в програмі була повністю добровільною, і кожен з них мав можливість відмовитися від подальшої участі, хоча жоден не скористався цією можливістю. Програма була структурована так, що включала послідовні тематичні заняття, спрямовані на розвиток комунікативних компетентностей юнаків. Кожне заняття починалося з короткої вступної частини, де учасники ознайомлювалися з метою та завданнями тематичної зустрічі. Теоретична частина заняття зосереджувалася на загальних поняттях комунікативних компетентностей та детермінантах їх формування. В практичній частині юнаки працювали над розширенням своїх комунікативних умінь.

Не відходячи від основного плану, кожне тренінгове заняття включало завдання, вправи, методики підтримки позитивного міжособистісного спілкування, що створюють відчуття безпеки та комфорту для учасників. Всі заняття були розроблені з урахуванням особливостей представників раннього юнацького віку.

Тематичний розподіл у рамках тренінгової програми враховував основні запити юнаків у напрямку розвитку комунікативних компетентностей.

Тема 1. Основи ефективного спілкування.

План-структура тренінгового заняття:

1. Визначення комунікативних навичок і їх важливість в повсякденному житті.

2. Види спілкування: вербальне, невербальне.

3. Засоби активного слухання.

Перелік вправ на тренінгу:

- "Перше враження". Мета: усвідомити важливість першого враження в спілкуванні.

Зміст вправи: учасники по черзі представляються один одному, відводячи на це лише 30 секунд. Після цього інші учасники діляться своїми враженнями.

- "Активне слухання". Мета: розвиток навичок активного слухання. Зміст вправи: один учасник розповідає коротку історію, інший слухає, потім перефразовує і розповідає її.

- "Дзеркало емоцій". Мета: розпізнавання та рефлексія емоцій у спілкуванні. Зміст вправи: два учасники сидять один навпроти одного і повторюють емоції та міміку партнера.

- "Сценки зі спілкування". Мета: аналіз ефективних та неефективних стратегій спілкування. Зміст вправи: учасники розділяються на маленькі групи і розігрують короткі сценки на задані теми (наприклад, вирішення конфлікту).

- "Гра в питання". Мета: Розвиток навичок ставлення відкритих питань. Зміст вправи: учасники по черзі задають один одному питання, на які неможливо відповісти "так" або "ні".

- "Обмін компліментами" Мета: вчитися виражати позитивне ставлення до іншої людини. Зміст вправи: кожен учасник по черзі висловлює комплімент іншому учаснику.

- "Ефективний зворотний зв'язок". Мета: навчитися конструктивно висловлювати свої думки та сприймати критику. Зміст вправи: учасники в парах обговорюють певний випадок, де один дає зворотний зв'язок іншому, а потім міняються ролями.

- "Ролі у спілкуванні". Мета: виявлення типових ролей у спілкуванні та їх впливу на ефективність спілкування. Зміст вправи: учасники обговорюють певний сценарій, де кожен обирає для себе певну роль (лідер, слухач, критик тощо).

Тема 2. Емоційний інтелект у спілкуванні

План-структура тренінгового заняття:

1. Впізнавання та вираження власних емоцій.
2. Емпатія: розуміння та відчуття емоцій інших.
3. Відповідна реакція на емоції інших в різних ситуаціях спілкування.

Перелік вправ на тренінгу:

- "Дзеркало емоцій". Мета: вчитися розпізнавати та відображати емоції іншої людини. Зміст вправи: учасники сидять один навпроти одного і, без слів, відображають емоції партнера своєю мімікою.

- "Емоційний словник". Мета: Розширення словникового запасу щодо емоцій. Зміст вправи: учасники намагаються перерахувати якнайбільше емоцій та відчуттів за відведений час.

- "Емоційна карта тіла". Мета: відчуття та розуміння того, як емоції впливають на тіло. Зміст вправи: учасники обговорюють та показують, де вони відчувають певні емоції в своєму тілі.

- "Рефлексія на емоційні тригери". Мета: виявлення особистих "тригерів" – ситуацій або подій, які викликають сильні емоційні реакції. Зміст вправи: учасники діляться своїми досвідами про ситуації, які викликали у них сильні емоції.

- "Техніки саморегуляції". Мета: навчитися спокійно реагувати на емоційно напружені ситуації. Зміст вправи: медитація, глибоке дихання, візуалізація.

- "Позитивний рефреймінг". Мета: навчитися переосмислювати негативні ситуації в позитивному світлі. Зміст вправи: учасники обирають ситуації з життя та спробують переглянути їх з позитивної сторони.

- "Емпатія в дії". Мета: розвиток навичок емпатії та співчуття до інших. Зміст вправи: учасники в парах розповідають один одному про свої недавні досвіди, а партнер намагається якнайглибше зрозуміти та відчутти емоції розповідача.

- "Відповідальність за свої емоції". Мета: усвідомлення відповідальності за свої емоційні реакції. Зміст вправи: рефлексія над тим, як ми реагуємо на різні події і що можна зробити, щоб керувати своєю реакцією.

Тема 3. Конфліктна компетентність

План-структура тренінгового заняття:

1. Причини конфліктів у юнацькому віці.
2. Техніки запобігання, ведення та вирішення конфліктних ситуацій.
3. Роль активного слухання і взаєморозуміння у запобіганні конфліктам.

Перелік вправ на тренінгу:

- "Конфліктна карта". Мета: виявити і обговорити типові для учасників конфліктні ситуації. Зміст вправи: учасники розповідають про конфліктні ситуації, з якими вони зіткнулися, і розміщують їх на колективній карті.

- "Гра ролей: Конфліктні стилі". Мета: ознайомлення з різними стилями реагування на конфлікт. Зміст вправи: учасники, ділячись на групи, імітують різні стилі реагування на конфлікт (уникнення, конкуренція, компроміс тощо).

- "Конфліктна драбина". Мета: Визначити послідовність ескалації конфлікту. Зміст вправи: учасники обговорюють, як розвивається конфлікт від незначущого непорозуміння до великої проблеми, і розміщують етапи на символічній драбині.

- "Спільне рішення". Мета: тренування навичок пошуку спільного рішення у конфліктній ситуації. Зміст вправи: два учасники отримують задачу, в якій їм потрібно знайти спільний підхід до розв'язання конфлікту, взявши до уваги інтереси обох сторін.

- "Глибоке слухання". Мета: розвиток навичок активного слухання. Зміст вправи: учасники в парах розповідають одне одному про свої переживання, поки партнер слухає без перерв та підтверджує зрозуміння.

- "Конфліктний діалог". Мета: навчитися вести діалог у конфліктних ситуаціях, уникнувши агресії. Зміст вправи: учасники діляться на групи та моделюють діалоги, в яких вони використовують "Я-повідомлення" та інші техніки асертивної комунікації.

- "Рефреймінг конфліктних ситуацій". Мета: переосмислення конфліктних ситуацій з позитивної точки зору. Зміст вправи: учасники аналізують реальні конфліктні ситуації та намагаються знайти позитивні аспекти або можливості для особистісного росту в них.

Тема 4. Навички публічних виступів

План-структура тренінгового заняття:

1. Підготовка та структурування виступу.
2. Техніки самопрезентації та подолання страху публіки.
3. Зворотний зв'язок як засіб для розвитку навичок публічних виступів.

Перелік вправ на тренінгу:

- "Перше враження". Мета: усвідомлення важливості перших секунд виступу. Зміст вправи: учасники по черзі виходять на "сцену" та представляють себе за допомогою короткого вступного речення. Група оцінює вплив виступу.

- "Арт-терапія дикції". Мета: вдосконалення дикції та вимови. Зміст вправи: учасники вимовляють складноподібні скоромовки або читають тексти, акцентуючи увагу на чіткості вимови.

- "Структура виступу". Мета: вивчення основної структури ефективного виступу. Зміст вправи: учасники створюють короткі презентації, слідуючи чіткій структурі: вступ, основна частина, висновок.

- "Подолання тривожності". Мета: навчитися кооперуватися зі своєю тривожністю перед виступами. Зміст вправи: учасники діляться своїми

страхами стосовно публічних виступів, потім практикують техніки релаксації та саморегуляції.

- "Використання мови тіла". Мета: розвиток навичок використання жестів та міміки під час виступу. Зміст вправи: учасники демонструють різні емоції та реакції за допомогою свого тіла, без використання словесної мови.

- "Спонтанний виступ". Мета: розвиток навичок гнучкості мислення та вміння говорити на задану тему без підготовки. Зміст вправи: кожен учасник отримує тему та має 1-2 хвилини на її обговорення без попередньої підготовки.

- "Обробка запитань аудиторії". Мета: навчитися правильно та ефективно реагувати на запитання від аудиторії. Зміст вправи: один учасник робить короткий виступ, після чого інші задають йому запитання, на які він відповідає.

Тема 5. Групова динаміка та робота в команді

План-структура тренінгового заняття:

1. Розуміння ролі кожного члена групи.
2. Принципи ефективної командної роботи.
3. Розвиток навичок довіри, співпраці та колективного рішення проблем.

Перелік вправ на тренінгу:

- "Лідер за хвилину". Мета: ідентифікація лідерських якостей серед учасників. Зміст вправи: група отримує завдання, яке потрібно виконати. Кожну хвилину роль лідера змінюється, щоб кожен міг випробувати себе в цій ролі.

- "Мост". Мета: співпраця і координація дій у групі. Зміст вправи: учасникам потрібно побудувати мост зі заздалегідь підготовлених матеріалів (папір, скотч, стрічки тощо), розподіливши обов'язки між учасниками.

- "Загублений на острові". Мета: вироблення командних рішень в екстремальних умовах. Зміст вправи: учасники уявляють, що вони потрапили на безлюдний острів. Їм потрібно вибрати 5 предметів зі списку, які вони б взяли з собою, та обґрунтувати свій вибір.

- "Загальний портрет". Мета: розуміння та цінування різноманітності команди. Зміст вправи: кожен учасник рисує частину портрета (очі, ніс, рот тощо). Потім всі роботи об'єднуються в єдиний портрет.

- "Рольова гра: Розподіл обов'язків". Мета: навчитися розподіляти обов'язки в команді, з урахуванням сильних сторін кожного учасника. Зміст вправи: учасникам пропонується ситуативна задача, в рамках якої вони повинні розподілити ролі та виконати завдання.

- "Обговорення командних цінностей". Мета: визначення основних цінностей і принципів команди. Зміст вправи: учасники обговорюють та формують список основних цінностей, якими має керуватися їх команда.

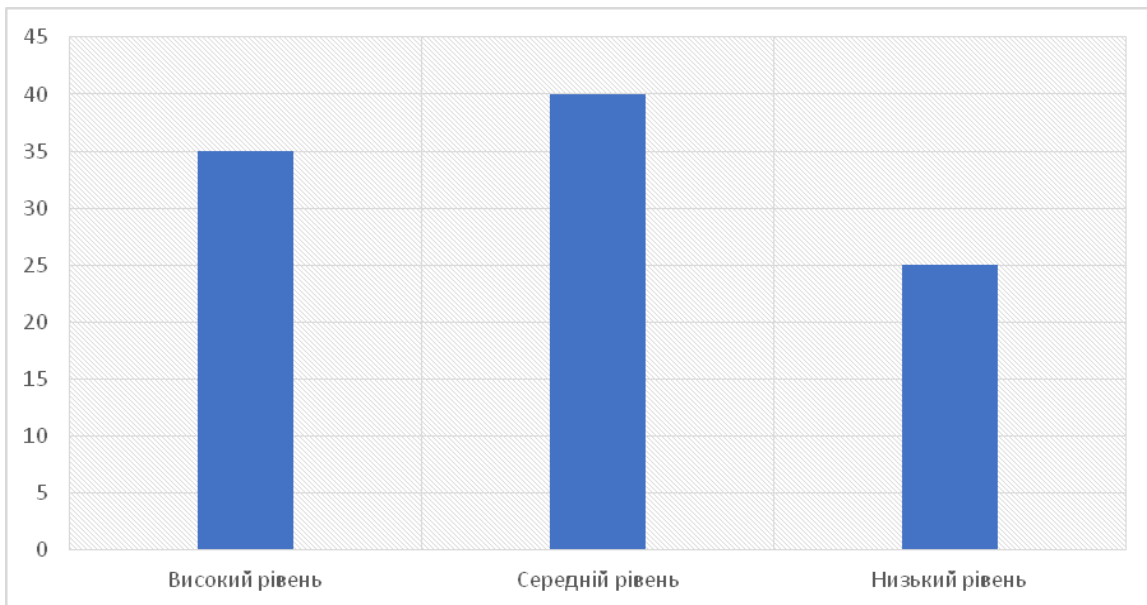
- "Відгук та рефлексія". Мета: розвиток навичок конструктивного відгуку. Зміст вправи: після завершення командного завдання учасники по черзі висловлюють свої враження та дають відгук іншим учасникам.

3.2. Результати комплексної психологічної корекції у напрямку активізації детермінант розвитку комунікативних компетентностей у представників раннього юнацького віку

Для визначення ефективності застосованої корекційно-розвивальної програми після її завершення було проведено повторний діагностичний аналіз у двох групах респондентів (контрольній та експериментальній), використовуючи ті ж методи, що й на старті дослідження.

Аби виявити відмінності в показниках емоційного інтелекту серед учнів підліткового віку в експериментальній групі до та після застосування програми, було зібрано статистичні дані з першого та другого діагностичного аналізу за всіма трьома діагностичними методиками.

Кількісно-якісний аналіз отриманих даних за методикою "Тест оцінки комунікативних умінь" А. Кареліна до та після застосування корекційно-розвивальної програми показав, що високий рівень параметрів зріс на 15 % після впровадження програми (рис. 3.2.1.). Це показує, що частина респондентів покращила свої комунікативні навички до високого рівня. Середній рівень збільшився на 10 % після реалізації програми. Це свідчить про те, що деякі учасники, які раніше мали низький рівень комунікативних умінь, підвищили свої навички до середнього рівня. При цьому низький рівень знизився на 25 %, що є позитивним показником, оскільки це свідчить про зменшення кількості людей із слабкими комунікативними уміннями.

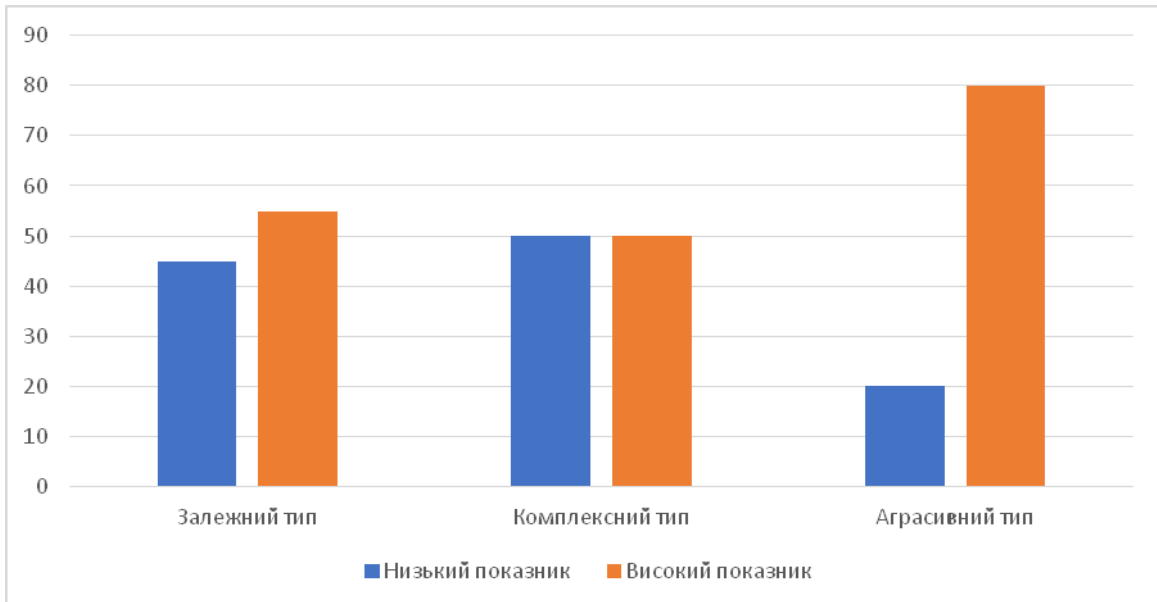

Рис. 3.2.1. Результати повторної діагностики за "Тестом оцінки комунікативних умінь" А. Кареліна

Отже, впровадження корекційно-розвивальної програми позитивно вплинуло на комунікативні уміння респондентів, що підтверджується зростанням відсотка юнаків з високим та середнім рівнем комунікативних навичок та зниженням відсотка старшокласників з низьким рівнем цих умінь.

На другому етапі ми порівняли результати первинної та повторної діагностики за методикою "Тест-опитувальник комунікативних умінь

Міхельсона" (рис. 3.2.2.). Кількісно-якісний аналіз даних показав, що після впровадження програми відбулося зростання низького показника на 15 % і зниження високого показника на 15 %. Це може свідчити про покращення самостійності в спілкуванні у деяких респондентів.

Рис. 3.2.2. Результати повторної діагностики за «Тестом-опитувальником комунікативних умінь Міхельсона»

Після впровадження корекційно-розвивальної програми спостерігається зростання низького показника на 10 % і зниження високого показника також на 10 %. Це може вказувати на те, що деякі представники юнацького віку стали менш комплексувати в процесі спілкування. При цьому, після впровадження програми низький показник зменшився на 10 %, а високий показник збільшився на 10 %. Це може свідчити про погіршення показників в контексті агресивного стилю спілкування.

Загалом, результати свідчать про покращення комунікативних умінь у контексті залежного та комплексного типів спілкування. Проте показники агресивного типу спілкування після програми погіршилися, що вимагає подальшого аналізу та корекції.

На третьому етапі були порівняні результати первинної та вторинної діагностики за тестом-опитувальним В. Століна, С. Пантелєєва (рис. 3.2.4). Отримані результати показали, що в результаті впровадження корекційно-розвивальної програми більшість учасників виявили покращення в областях самовпевненості та самоприйняття.

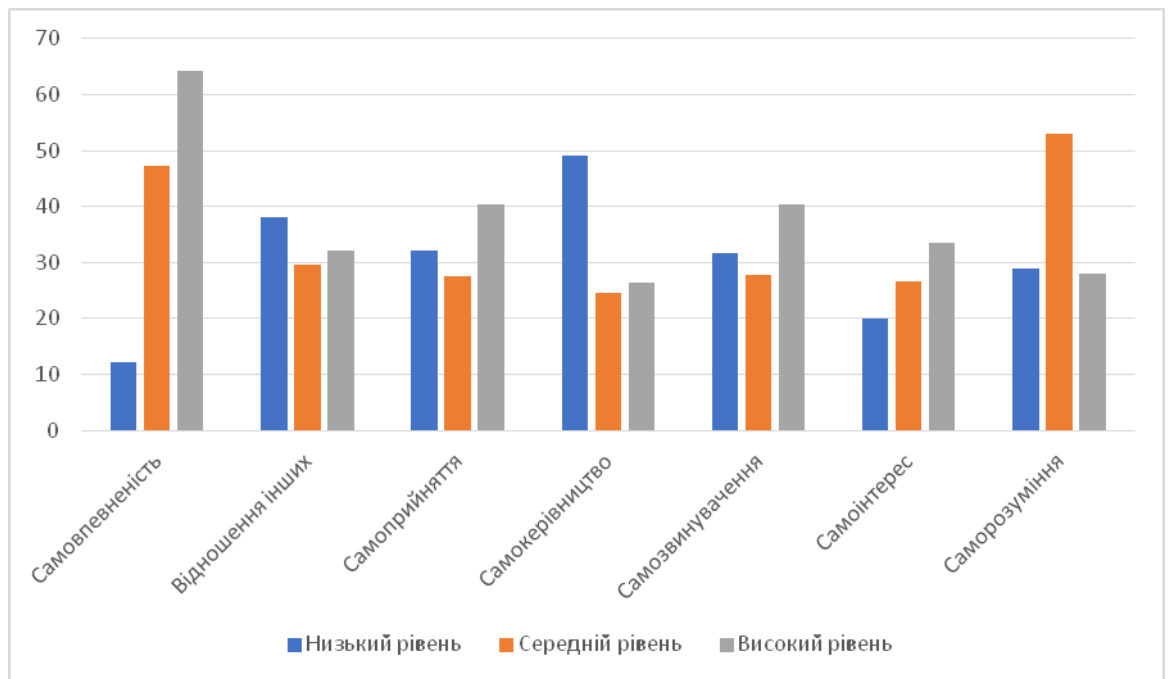

Рис. 3.2.4. Результати повторної діагностики за «Тестом-опитувальником самоствавлення» В. Століна, С. Пантелєєва

Суттєве зростання відсотків самовпевненості та збільшення самооцінки свідчать про зміцнення віри учасників у власні можливості. Незважаючи на те, що відношення до інших та рівень самозвинувачення залишились без змін, показники самоінтересу та саморозуміння зросли, це свідчить про збільшення інтересу до особистого розвитку та поглибленого усвідомлення власних потреб та емоцій. Також важливим є зростання показника самокерівництва, який відображає покращення навичок саморегуляції та відповідальності учасників за власне життя. У загальному

плані, результати свідчать про високу ефективність впровадженої програми в розвитку особистісних компетентностей респондентів.

Перевірка статистичної відмінності середніх значень параметрів комунікативних компетентностей юнаків виконувалася використовуючи параметричні (Т-критерій Стьюдента для співставних вибірок) і непараметричні (Т-критерій Вілкоксона) методи. Аналіз змін середніх значень $Mx(12,5)$ вказує на тенденцію підвищення показників у категоріях «високий рівень комунікативних умінь» та «самоствалення». Т-критерій Стьюдента свідчить про сприятливу динаміку, спрямовану на підсилення детермінант розвитку комунікативних компетентностей представників юнацького віку.

Висновки до третього розділу

Впровадження корекційно-розвивальної програми активізації психолого-педагогічних детермінант розвитку комунікативних компетентностей у представників раннього юнацького віку виявилось вельми ефективним. Аналіз результатів показав зростання в областях самовпевненості, самоприйняття, самоінтересу та саморозуміння, що свідчить про зміцнення віри молоді у власні можливості, поглиблення усвідомлення своїх емоцій, потреб та ставлення до особистого розвитку. Також, посилення самокерівництва вказує на підвищення рівня саморегуляції та відповідальності за власні дії. Залишивши без змін деякі параметри, такі як відношення до інших та самозвинувачення, програма демонструє свою цілеспрямованість на ключові компоненти комунікативної компетенції. Ці результати підтверджують, що така програма сприяє формуванню гармонійних відносин із оточуючим світом, покращенню міжособистісної взаємодії та розвитку відповідального ставлення до власного життя.

Тому можна стверджувати, що впровадження зазначеної корекційно-розвивальної програми є доречним та ефективним інструментом у роботі з представниками раннього юнацького віку для активізації їх комунікативних компетентностей.

ВИСНОВКИ

1. Умовою ефективної професійної діяльності, особистого життя, ефективної взаємодії з іншими людьми є вміння спілкуватися, встановлювати й підтримувати контакти з оточуючими людьми, тобто, вміння здійснювати діяльність спілкування (комунікативну діяльність), що вимагає від суб'єкта цієї діяльності володіння інструментом її реалізації – компетентностями у спілкуванні.

2. Спілкування - це складний, багатоплановий процес встановлення та розвитку контактів між людьми, який породжується потребами у спільній діяльності й включає в себе обмін інформацією пізнавального та афективно-ціннісного характеру (комунікативний компонент), вироблення єдиної стратегії взаємодії (інтерактивний компонент) та сприйняття, пізнання і розуміння людьми один одного (перцептивний компонент).

3. Інформаційна функція комунікації трактується як обмін між людьми різного роду знаннями і даними. Тут комунікація відіграє роль посередника. Вона забезпечує обмін повідомленнями, думками, задумами, рішеннями, який здійснюється між комунікантами. Інформаційний обмін може здійснюватися як заради досягнення певної практичної мети, вирішення певної проблеми, так і заради самого процесу комунікації, підтримки стосунків між людьми.

4. Комунікативна компетентність (з лат. *communico* – роблю загальним, зв'язую, спілкуюся і *competentias* – здатний) означає сукупність знань про норми і правила ведення природної комунікації (діалогу, переговорів, суперечки). Це здатність встановлювати і підтримувати необхідні контакти з оточуючими людьми, комплекс знань, умінь і навичок, що дають змогу ефективно спілкуватися з іншими людьми та передбачають уміння змінювати стратегії спілкування у мінливих ситуаціях взаємодії.

5. В українській психологічній думці, виходячи із загальних дефініцій компетентнісного підходу, використовуються дві категорії – «комунікативна компетентність» як здатність особистості, її готовність і спроможність до

розв'язання комунікативних завдань і «комунікативні компетентності» як внутрішній резерв цієї компетентності, що виявляється в наявності комунікативних знань, умінь, навичок і досвіду комунікативної діяльності.

6. «Комунікативні компетентності» – це комплексне застосування людиною мовних і немовних засобів для спілкування в конкретних соціально- побутових ситуаціях, уміння орієнтуватися в ситуації спілкування, ініціативність спілкування, обізнаність людини, певна система знань, практичних мовленнєвих умінь і навичок, мовленнєвих здібностей людини.

7. Головним джерелом становлення і розвитку комунікативних компетентностей особистості є культурно опосередковане набуття нею досвіду спілкування. Це відбувається, як відомо, і в умовах впливу різних обставин життєдіяльності в суспільстві, і в умовах цілеспрямованого активного навчання міжособистісної взаємодії.

8. Особливої актуальності окреслене питання набуває щодо категорії дітей раннього юнацького віку, через те, що означена діяльність грає велику роль у становленні особистості як суб'єкта комунікації та пізнання інших людей. Комунікативна компетентність старшокласників має свою психологічну специфіку через те, що характерним для цього віку є розширення діапазону соціальних контактів, їх якісне поглиблення, прагнення соціального і особистісного самовизначення, орієнтування і визначення свого місця у соціальному оточенні.

9. На сьогоднішній день для оптимізації розвитку комунікативних компетентностей існує ціла низка різних способів та засобів. І одним із таких засобів є соціально-психологічний тренінг розвитку комунікативних здібностей, який визнається як ефективний спосіб підготовки до спілкування.

10. У результаті емпіричного дослідження психолого-педагогічних детермінант розвитку комунікативних компетентностей представників раннього юнацького віку нами було відмічено, що учні даної вікової категорії мають доволі низькі показники по параметру «комунікативні уміння»; було виявлено прямий зв'язок між рівнем самоствалення юнаків (за різними

параметрами «самоінтерес», «самовпевненість», «саморозуміння» та ін.) і рівнем вираженості комунікативних умінь (високий / низький).

11. Задіяні у емпіричному дослідженні методики («Тест оцінки комунікативних умінь» А. А. Кареліна; «Тест-опитувальник комунікативних умінь Міхельсона» під редакцією Гільбуха; «Тест-опитувальник самоствавлення» В. Століна і С. Панталеєва дали можливість визначити рівні вираженості параметру комунікативної компетентності та окреслити підходи для проведення подальшої корекційно-розвивальної роботи. Програма корекційно-розвивальної роботи була розроблена з урахуванням вікових особливостей юнацького віку і включала у себе 5 тренінгових занять, що проводились з періодичністю один раз на тиждень (протягом п'яти тижнів поспіль).

12. Впровадження корекційно-розвивальної програми активізації психолого-педагогічних детермінант розвитку комунікативних компетентностей у представників раннього юнацького віку виявилось вельми ефективним. Аналіз результатів показав зростання в областях самовпевненості, самоприйняття, самоінтересу та саморозуміння, що свідчить про зміцнення віри молоді у власні можливості, поглиблення усвідомлення своїх емоцій, потреб та ставлення до особистого розвитку. Також, посилення самокерівництва вказує на підвищення рівня саморегуляції та відповідальності за власні дії.

13. Отримані результати підтверджують, що така програма сприяє формуванню гармонійних відносин із оточуючим світом, покращенню міжособистісної взаємодії та розвитку відповідального ставлення до власного життя. Тому можна стверджувати, що впровадження зазначеної корекційно-розвивальної програми є доречним та ефективним інструментом у роботі з представниками раннього юнацького віку для активізації їх комунікативних компетентностей.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андрійчук І. Психологічні чинники спілкування студентської молоді в інтернет-просторі. Науковий часопис НПП ім. М. П. Драгоманова. Серія 12. Психологічні науки, 2021. Вип.13. С. 5-17.
2. Ануфрієва Н. М., Зелінська Т. М., Єрмакова Н. О. Соціальна психологія: навч.-метод. посібник. Київ: Каравела, 2011. 296с.
3. Балахтар В. В. Педагогіка і психологія в соціальній роботі: навч.-метод. посібник для студ. вищ. навч. закладів. Київ: Талком, 2017. 444с.
4. Барановська Л. В., Глушаниця Н. В. Психологія ділового спілкування: навч. посібник. Київ: НАУ, 2016. 283с.
5. Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики [текст]: підручник. Київ: Академія, 2009. 344с.
6. Бех І. Д. Компетентнісний підхід у сучасній освіті [текст]. Педагогіка вищої школи: методологія, теорія, технологія. Київ: Генезис, 2009. С. 21-24.
7. Бібік Н. М. Переваги і ризики запровадження компетентнісного підходу в шкільній освіті. Український педагогічний журнал, 2015. № 1. С. 47-58.
8. Бойчук П. М. Модель формування соціальної компетентності студентів педагогічних коледжів . Соціальна педагогіка: теорія та практика, 2013. № 1. С. 35-44.
9. Богуш А. М. Формування мовної особистості на різних вікових етапах: монографія / авт. колектив: А. М. Богуш, О. С. Трифонова, О. І. Кисельова, Ж. Д. Горіна [та ін.]; ред. А. М. Богуш. Одеса: ПНЦ АПН України, 2008. 272с.
10. Бурлачук Л. Психодіагностика особистості: понятійний апарат та методи дослідження. Психологія і суспільство, 2014. № 4(58). С. 85-103.
11. Варецька О. В. «Компетенція» та «компетентність» як ключові поняття сучасної освіти / Science and Education a new Dimension. Pedagogy and Psychology, II (12), Issue: 2014. Vol. 25. P. 28-35.
12. Великий тлумачний словник української мови: укл. і гол. ред. В. Т. Бусел. Київ, Ірпінь: ВТФ «Перун», 2004. 1440 с.

13. Вітюк Н. Р. Основні психологічні підходи до визначення категорії «комунікативні здібності особистості». Вісник Прикарпатського університету: Філософські і психологічні науки. Івано-Франківськ: Плай, 2002. Вип. 3. С.158-167.
14. Вороніна Г. Р. Формування комунікативної компетенції професійного спрямування у вищій школі. URL: <http://confesp.fl.kpi.ua/ru/node/1067>. 2019р.
15. Вторникова Ю. С. Комунікативна компетентність у структурі ключових компетентностей громадян Європи. Витоки педагогічної майстерності: зб. наук. праць. Полтава, 2011. С. 88-94.
16. Галицька М. М. Складові комунікативної компетентності студентів вищих навчальних закладів. Освітологічний дискурс, 2015. № 2(10). С. 39-48.
17. Генеза поняття «особистість» в українській психологічній науці: монографія / авт. колектив: В. В. Турбан, Л. З. Сердюк, В. В. Бушанський, В. В. Москаленко, Ж. М. Маценко [та ін.]; ред. В. В. Турбан. Київ: Вид. Дім «Слово», 2020. 178с.
18. Гончарук Н. М. Методика проведення соціально-психологічного тренінгу. Проблеми сучасної психології, 2010. № 7. С.25-32.
19. Гордієнко В. І. Моделі комунікативного процесу в сучасній психології та їхній потенціал у поясненні діалогічності спілкування. Наукові записи Національного університету «Києво-Могилянська Академія». Київ, 2009.Т.97. С. 55-60.
20. Гуменна І. Р. Комунікативна компетентність як одна із складових професійної культури майбутніх лікарів / Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Педагогіка. Соціальна робота». Вип. 29, 2013. С. 42-45.
21. Данилишин Н. Й. Комунікативні здібності як важливий чинник педагогічної майстерності викладача. Педагогічні інновації в освітньому просторі сучасного вищого закладу освіти: збірник тез та доповідей / за ред. Т. Г. Камінської. Київ, 2019. С. 11-14.

22. Джонсон Д. Соціальна психологія: тренінг міжособистісного спілкування: Пер. з англ. Київ: КМ Академія, 2003. 288 с.
23. Добротвор О. В. Комунікативна компетентність як предмет наукового дослідження. Педагогічний процес: теорія і практика. Київ, 2013. С. 56-62.
24. Доценко Л. В. Розвиток комунікативної компетентності студентів ВНЗ як чинник їх професійного становлення [Електроний ресурс]. – Режим доступу: http://jrn1.nak.edu.ua/index.php/Visnik_PP/article/view/2109/0
25. Захарчук Н. В. Проблема культури та міжкультурної комунікації у філософсько-соціологічному аспекті. Вісник Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут». Філософія. Психологія. Педагогіка: збірник наукових праць. № 3(24). Київ, 2008. С. 174-178.
26. Карамушка Л. М. Психологія управління: навч. посібник. Київ: Міленіум, 2003. 344 с.
27. Карпюк Ю. Я. Комунікативна компетентність як складова успішного професійного розвитку психолога // Scientific journal Virtus, October. № 36, 2019. Вип. 1. С. 41-57.
28. Князева С. В. Структура професійно-комунікативної компетентності майбутніх фахівців з правознавства [Електроний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/pfto/2011_13/files/P1311_17.pdf.
29. Козліковська Н. Я. Комунікативна компетентність як чинник розвитку особистості в період ранньої юності. Актуальні проблеми навчання та виховання людей з особливими потребами: збірник наук. праць. № 3(5), 2007. С. 397-405.
30. Колупаєва К. О. Особливості комунікативної культури особистості школяра [Електроний ресурс]. – Режим доступу: http://umo.edu.ua/images/content/nachi_vydanya/stud_almanah/v_1/24.pdf
31. Комунікативні навички [Електроний ресурс]. – Режим доступу: http://psychologis.com.ua/kommunikativnye_navyki.htm

32. Комунікативно-прагматичні аспекти мовлення: конспект лекцій для студентів факультету лінгвістики / Уклад. О. В. Дзикович. Київ: НТУУ «КПІ», 2015. 85 с.
33. Корніяка О.М. Вивчення розвитку комунікативної компетентності студентів. Психолінгвістика : зб. наук. праць ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди». 2009. Вип. 3. С. 60–69.
34. Корніяка О.М. Психологія розвитку комунікативної компетентності на різних етапах професійного становлення особистості. Наукові записки Інституту психології імені Г. С. Костюка. 2011. Вип. 39. С. 210–222.
35. Костюк С., Марценюк М. До питання історії вивчення поняття спілкування. Вісник Національного університету оборони України. № 2(52), 2019. С. 72-78.
36. Костюк Г. С. Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості. Київ: Радянська школа, 1989. 608 с.
37. Курова А. В. Психологія спілкування: навч.-метод посібник для здобувачів вищої освіти фак-ту психології, політології та соціології НУ «ОЮА». Одеса: Фенікс, 2020. 79 с.
38. Лахтадир О. В. Психологічні особливості розвитку комунікативної компетентності майбутніх фахівців з фізичної культури і спорту: дис. канд. психолог. наук:19.00.07. Київ, 2017. 202 с.
39. Лаврухіна Т. В. Співвідношення понять «комунікація», «спілкування», «комунікативна компетентність» у сучасній педагогічній науці. Досягнення науки за останні роки. Нові наработки. 2015. С. 95-97.
40. Лепіхова Л. Соціально-психологічна компетентність у психологічній взаємодії. Вища освіта України, 2004. № 3. С. 28-35.
41. Літнарівч Р. М. Основи математичної статистики у психології: навч. посібник. Частина 3. МЕНУ. Рівне, 2006. 49 с.

42. Луговий В. І. Компетентності та компетенції: поняттєво-термінологічний дискурс. Педагогіка вищої школи: методологія, теорія, технології. Київ, 2009. С. 8-13.
43. Ляшенко І. В. Компонентний аналіз комунікативної компетенції майбутніх юристів. Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України. Вип.1, 2014 [Електроний ресурс]. – Режим доступу: [URL:https://core.ac.uk/download/pdf/231769651.pdf](https://core.ac.uk/download/pdf/231769651.pdf).
44. Мартиненко І. В. Психологічні засади формування комунікативної діяльності дітей старшого дошкільного віку з системними порушеннями мовлення: дис. .... доктора психол. наук: 19.00.08. Київ, 2017. 419 с.
45. Мартинюк О. В. Психологічні особливості спілкування у юнацькому віці через соціальні мережі. Психологічні засади розвитку психодіагностики та корекції особистості в системі неперервної освіти матеріали III Подільської наук.-практ конференції, 2018. С. 111-114.
46. Мацюк З, Хвесик О. Комунікативні здібності як домінантна характеристика мовленнєвої особистості дитини. Педагогічний часопис Волині Східноєвропейського національного університету ім. Лесі Українки. № 1(4). Луцьк, 2017. С. 88-94.
47. Ніколаєнко С., Ніколаєнко Св. Проблема спілкування як діяльності: збірник наук. праць «Світогляд-Філософія-Релігія». Вип.2. Суми: ДВНЗ «УАБСНБУ», 2012. С. 85-90.
48. Орбан-Лембрик Л. Психологія професійної комунікації. Чернівці: Книги XXI, 2010. 320 с.
49. Орбан-Лембрик Л. Е. Комунікативний простір міжособистісних відносин. Вісник Прикарпатського університету. Філософські і психологічні науки. Вип. 4. Івано-Франківськ, 2003. С. 130-136.
50. Павленко Т. В. Основні психологічні підходи визначення поняття «комунікація». Актуальні проблеми психології: збірник наук. праць Інституту психології ім. Г. С. Костюка. Т. IX. Загальна психологія. Етнічна психологія. Історична психологія. Вип. 9, 2016. С. 368-376.

51. Пляка Л. В. Формування комунікативної компетентності на сучасному етапі модернізації освіти. Держава і право: проблеми становлення і стратегія розвитку: матеріали Міжнарод. наук.- практ. конференції (Суми, 1-18 травня 2008р.). Суми: ВВП Мрія-1, 2008. Ч. 2. С. 253-256.
52. Прищак М. Д. Комунікація, спілкування, комунікативність: категоріальний аналіз. Вісник Вінницького політехнічного інституту, 2010. № 2. С. 5-8.
53. Психологія спілкування: навч. посібник. Харків: НФаУ, 2011. 132с.
54. Психологія розвитку особистості у підлітковому та ранньому юнацькому віці: навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів / [Н.О. Гончарова, Ю. Л. Горбенко, Ю. І. Калюжна, В. А. Лавріненко, М. М. Мельничук, О. Г. Мирошник, Н. М. Мишко, В. Ф. Моргун, Л. Г. Перетяцько, М. М. Рева, К.В. Седих, М. М. Тесленко, І. Г. Тітов, Т.Є. Тітова, А.С. Харченко, Н. О. Чайкіна, Т.А. Яновська] ; за ред. К. В. Седих. – Полтава: Астроя, 2018. 342 с.
55. Психодіагностична практика в загальноосвітніх навчальних закладах / Упорядники: Заболотна Н. М., Ісаєвич С. І., Омелянська В.І. Ужгород, 2022. 81с.
56. Про затвердження Державного стандарту базової і повної загальної середньої освіти. Постанова Кабінету Міністрів України від 23 листопада 2011р. № 1392 [Електроний ресурс]. Режим доступу: [http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1392 – 2011 - %DO%BF](http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1392-2011-%DO%BF)
57. Руська Р. В. Теорія імовірності та математична статистика в психології. Тернопіль, 2020. 112 с.
58. Рибалка В. В. Психологія і педагогіка праці особистості: навч. Посібник. Кіровоград: Імекс-ЛТД, 2013. 136 с.
59. Сергеєнкова О. П., Столярчук О. А., Коханова О. П., Пасєка О. В. Вікова психологія: навч. Посібник. Київ: Центр учбової літератури, 2012. 376с.

60. Скрипченко О. В., Долинська Л. В. Вікова та педагогічна психологія: навч. Посібник / О. В. Скрипченко, Л. В. Долинська, З. В. Огороднійчук та ін. Київ: Просвіта, 2001. 461 с.
61. Стрільчук В. Р. Особливості розвитку комунікативних навичок в юнацькому віці. Могилянські читання – 2021: досвід та тенденції розвитку суспільства в Україні: глобальний, національний та регіональний аспекти: матеріали XXIV Всеукраїнської наук.-практ. конф. (Миколаїв, 8–12 листопада 2021 р.). Миколаїв, 2021. С. 104–105.
62. Токарева Н. М., Шамне А. В. Методичні рекомендації до вивчення курсу вікової психології. Вид. друге, доповнене. Кривий Ріг, 2007. 96 с.
63. Філоненко М. Психологія спілкування: навч. посібник. Київ: Центр учбової літератури, 2008. 224 с.
64. Філософія психології комунікації: практикум / уклад.: О. М. Сідоркіна, О. П. Скиба, Т. А. Пода, І. П. Скиба. Київ: НАУ, 2021. 64 с.
65. Цюприк А. Я. Концептуальні засади використання інформаційно-комунікаційних технологій у процесі самоосвітньої діяльності вчителя. Перспективи та інновації наук (Серія «Педагогіка»): журнал 2022. № 7(12). 2022. С. 483-491.
66. Черезова І. О. Комунікативна компетентність як інтегральна якість особистості. Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Психологічні науки. 2014. № 1 (1). С. 103–107.
67. Як розвинути комунікативні навички [Електроний ресурс]. – Режим доступу: <http://biznesua.com.ua/yak-rozvinuti-komunikativni-navichki/>
68. Яцина О. Ф. Психологія спілкування: методична розробка практичних занять. Ужгород: ДВНЗ УжНУ, 2011. 64 с.
69. Hymes D. On Communicative Competence/ In J. В. Pride and J. Holmes (eds.), Sociolinguistics. Harmondsworth: Penguin, 1972, pp. 269-293.
70. Caner M. The definition of blended learning in higher education. In Panagiotes, S. And Anastasiades (Eds), Blended Learning Environments for Adults: Evaluations and Frameworks, IGI Global, New York. 2012. pp. 19–34.

71. Clampitt P.G. and Downs C.W. Employee perceptions of the relationship between communication and productivity: a field study. *The Journal of Business Communication*. 1993. Vol. 30 No.1, pp. 5–28.